

UIT DE VERENIGING

Begin oktober was het zover: we mochten het 700e lid – de heer H. Nitert – welkom heten. Het heeft iets langer geduurd dan gedacht; veel geschenkabonnees hadden hun lidmaatschap per 1 januari niet gecontinueerd waardoor het ledental wat terugliep. Gelukkig herstelde zich dat in de loop van het jaar zodat we ook dit jaar weer een nieuwe grens mochten bereiken: zevenhonderd leden. Het bestuur verwelkomt niet alleen het 700e, maar ook alle andere nieuwe leden. (Ondertussen staat de teller alweer op 717.)

Het was een mooi begin van de herfst: bij de Cannenburghermolen werd een nieuw rad geplaatst, terwijl kort daarna het Landgoed Cannenburch officieel werd heropend. Mogelijk hebben velen van u al een kijkje genomen in de tuin in de stijl van de 18e eeuw en het gerestaureerde kasteel. Vaassen (en Epe in het algemeen) kan trots zijn op zo'n prachtig bezit.

Geschiedenis van Gelderland. De canon van het Gelders verleden

Onder deze titel is op 14 oktober jl. de Gelderse canon op Paleis Het Loo gepresenteerd.

Wie een canon met 50 korte verhalen verwacht, komt bedrogen uit. Dat is zowel positief als negatief bedoeld. Er worden merendeels hele perioden besproken. Daarom is de titel juist; het betreft een geschiedenisboek waarin Gelderland vanaf de prehistorie tot nu wordt belicht. Uit onze streken zijn er verhalen over Maarten van Rossem (op de Cannenburch), de papiermakerij, het Apeldoorns kanaal en de Molukkers.

Uitgave: Walburg Pers, 192 pagina's, rijk geïllustreerd, € 29,95.

Door omstandigheden kon de excursie van 30 oktober jl. niet doorgaan. De oorspronkelijke inleiders/begeleiders vroegen (achteraf) te veel geld. Door tijdgebrek kon er geen goed alternatief worden gevonden.

In de bestuursvergadering is besloten om in 2011 een gedeelte van ons blad in kleur te laten drukken. Het oktobernummer – tevens het jubileumnummer – krijgt de primeur.

De provincie Gelderland heeft een subsidie verstrekt om het mogelijk te maken viermaal per jaar een cultuurhistorische krant ten behoeve van het toerisme uit te geven. Het wordt een bijblad van de bekende *Recreatiekrant Veluwe* die overal ruim wordt verspreid. Dit besluit kan goed aansluiten bij wat het Erfgoedplatform wil en waar de gemeente een start mee heeft gemaakt: Het onder de aandacht brengen van de cultuurhistorie, natuurlijk ook voor de inwoners. In november zal erover vergaderd worden met de gemeente.

Iets te melden voor deze rubriek? Mail naar: voorzitter@ampt-epe.nl

VOL VERWACHTING

EEN SINT-NICOLAASVERTELLING VAN ANNIE OOSTERBROEK-DUTSCHUN

Eerder gepubliceerd in 'Veluws Nieuws' van 5 december 1952

Ze zaten saamp an de taofel in de kleine keuken.

De vader, de moeder, de vier kinder en de kostganger. Veur hun, op et gruune zeiltien van de taofel, lagen de stapelties brood. Een grote stapel veur de vader, een kleinere veur de kinder en een nog kleinere veur de moeder. Alleen et brood van de kostganger lag op een burtien; netties met een mes dernaos.

Buuten was et kold, een oostenwind jeug de snee as scharpe stukkies glas deur de luch. Mar binnen was et warm. De stobben, die Va in de naomiddag uut de Mörkenbos 'ehaald had, knappen en brommen, dat 't een lus was.

Kolen stoken was ok veuls te duur, noe Va warkeloos was en zo met holt en turf wol et ok bes. De boek van de kachel stund gluunig rood en et water in de ketel der bovenop dat zunk zien plezierig, pruttelend lied.

„Stille", zèè Va, en „Ssst", zèè Moe en alle zeuven vollen ze hun handen en beugen hun heuf, de kosganger ok, door was e ok bie groot 'ebrach. Hie was een nette jonge en hoewel e op de febriek warken, woor veule roewe praot gunk, heuren ie van em nooit een onvertogen woord.

Ze waren merakel dankbaar, Va en Moe dat ze em in de kos hadden, hie zurgen in de dure wintermaonden dat ze niet an hoeven te kloppen bie de diakenie, want hie betalen een goed kosgeld en 't was gien grote eter. Bovendien hadden ze an em nog een hoop gezelligheid met de lange aovenden as Va neer'edruk deur de zurgen weinig zèè en hie altied wel op de ien of andere meniere em an et praoten wus te kriegen.

Va zetten zien pette weer op, de kinder zeijen hun gebedtien, toen begunnen ze te eten. Va en Frits begunnen te praoten óver de poletiek, Moe luusteren met een half oor en letten der op, dat de kinder niet knoojen, ze mossen netties deur éten en hun mond hollen as grote mensen praoten. Mar toen et effen stille was en ze hun brood zowat ophadden, toen konnen ze niet langer stille wèen en rebbelen deurmenare over dat wat in disse tied het harte en de mond van alle kinder vervult.

„Ik heb Sunterklaos 'ezien," zèè Janman, „hie zat op een groot wit peerd en hie had twie Zwarte Pieten bie zich."

„Hie gunk nao de febriek," wus Klaas, „door is een fees 'ewes veur de kinder, ze heb allemaal een kedoo 'ekregen, Miessien van de buurvrouwe hef et mien eigens verteld, ze had een mooie poppe 'ekregen."

„Een poppe?" vreug de kleine Margien, " een mooien, die slaopen kan?"

„Ja, die slaopen kan" wus Bartha, „ik mogge em net

even vastehollen. Slaopen kan e en Mama zégen en ech hoor hef e ok."

„Zo'n poppe vraog ik ok," zèè Margien, en heur eugies schitteren van verlangen.

„En ik een letter van suukela en een auto diej' op kunt dreijen en ik een ganzebord en een puppien van suukergoed, bie Leneman ku'j' ze kopen en ik een bouwdeuze, wooj' ech huuzen van kunt bouwen."

Ze kwebbeln allemaole deur menare. „Sunterklaos is zo rieke, hie gif alle kinder wat die zuute bint."

„Stille," zèè Va en hie heult de pette veur de ogen, mar hie bad niet. Och, misschien nam onze Lieve Heer em dat niet kwaolijk op dat moment. Hie dach der an dat e gien wark had en gien geld, an de kleine kans um met de wintermaonden weer an de gank te kommen, an de dure tied en hie prakkezeren hoe te een kleinigheid zol kunnen verdienen um de kinder bliej te maken as 't Sunterklaosaovend was, mar hie wus der giene.

„Ssst," zèè Moe en ze vollen heur handen en keek de taofel rond um te zien of ze allemaole netties de ogen dichte hadden, toen deud zie ze ok dichte, mar ze bidden ok niet of deud ze 't misschien wel toen ze dach an de leuge pottemenee, an et vet in de pot dat zo slunk, an de klere van de kinder die zo versleten waren en woor gien niejen veur kon kommen. In ieder geval is et zeker dat de Lieve Heer in erbarming op heur neerkeek in dit uur.

Frits de kosganger danken wel, lankzaam en eerbiedig zoas dat heurt. Hie had ok nog gien gezin en gien zurgen die zien andach oftrukken van het Hogere. Hie had goed wark en verkering met een nette deerne die ok goed verdienen, ze waren zuunig en wollen met een paar joor trouwen. Hie had ok reden zat um eerbiedig te danken veur allens wat e bezat. De kinder zeijen weer zachies hun dankgebedtien, misschien waren der wel een paar die schuchter hun wens veur Sunterklaos der achteran prevelden, wie zal et zègen?

Nao 't eten toen Moe de taofel opruimen, Va de krante pakken en et oldste deernien de kleinties begunt uut te trekken, gunk Frits nao zien kamertien. Hie gunk zich opknappen want hie mos der nog op uut. Et was overmaan Sunterklaos, hie had wat geld 'espoord, noe wol e veur zien deerne een ooregheidtien kopen. Dat heuren der toch zo bie, is niet woor?

Hie truk de la van zien kaste lus, door lag honderd gulden, hie namp der een tien-tien of, dat was ok wel genog dunken em, door ko'j' toch wel een kleinigheid van kopen. Een tasse, die wol ze zo graag hebben. Hie zol een mooien uutzukken. De winkels waren wat langer lus, hie had nog tied zat.

Toen e weer in de keuken kwamp, stunnen de kinder net kloor um nao bedde te gaon. De kleinsten zat bie zien va op schoot en de ander stunnen der umhen.

„Zol Sunterklaos dan g'heel niet bie ons kommen?"

„Ik denke et niet, mien deerne."

„Kump e dan niet overal?"

„Nee, niet overal."

„Alleen bie rieke mensen?"

„Ja allenig ble rieke mensen."

„Da's eigenlijk gemeen Va, rieke mensen heb al zo'n hoop."

„Ja, da's eigenlijk gemeen."

De moeder stund der bie, ze luustern nao et gepraot van de kinder, ze zag et verlangen In hun ogen, de teleurstelling op hun jonge gezichies. Der was een traon die lankzaam uut heur oge druppen, mar dat zag gien mense, der was een verdriet dat heur harte saamntruk, mar dat vuulen ze zelf allenig. O, ze wol ze zo graag wat geven, wat vreugde, wat bliejschop, de onverwachte dinge die gebeurt in disse tied van de winter, een kleinigheid mar op de aovend van de goeje, heilige man.

Mar et kon niet, et vet en de turf, et lich, et geld veur de huushollige alle weken, door scheut niks van over, door kwamp ze eerder an te kort. Gien mense wus hoeveule uren ze 's nachts wakker lag te tobben en te rekenen en te tellen um niet in de schuld te raken.

En noe Sunterklaos. Ze had der al zo vake an 'edach, der óver lopen te martelen, mar et kon niet. Sunterklaos mos verbie gaon dit jaar. Et was hard, mar et mos. Et was hard um de kinder hun bliede verwachting te bedarven, hun de hope te ontnemen, hun disse kleine vreugde te weigeren. Wat wil een moeder niet doen um heur kinder blij te maken? Der druppen nog een paar traonen, ze vegten ze schielijk met de punte va de scholk of.

Bie de taofel stund Frits zien overjasse an te trekken, hie luustern nao 't gepraot van de kinder, nao de zwaore stemme van de vader die hun de bliejschop ont-namp. „Ik denke dat Sunterklaos dit jaar niet kump kinder, der bint der zoveule woor te hen mut en der bint partie nog armer as wie, die gaot veur." Hie zag et gebaar van de moeder, een magere, rimpelige hand die haostig langs de ogen streek. Toen gunk e de deure uut, nao de drukte en et lich van de winkels, met zien tien gullen en et plezierige gevuul iets te kunnen kopen um een ander gelukkig te maken.

Hie kuch de tasse, hie drentelen nog wat langs de winkels, varderop was der iene van speelgoed, door gunk e niet hen, wat mos e der doen? Mar toch stund e even later veur de grote winkelroete, mar hie zag niks van allens wat der uut was 'estald. Hie zag allenig mar een vader met vier kleine kinder en een zurgelijke stemme, "van 't jaar niet," hie zag een laachien met nog negen briefies van tiene, zien zoer verdiende geld, 'espoord veur de trouwdag. Hie gunk weer op huus an toen weerumme, hie stund te kieken bie een kleerasiewinkel en rekenen. Toen gunk e nao et huus woor zien deerne wonen, hie stund even met heur te fluustern in 't achterhuus, et was zo'n goeije meld die deerne van em. Hie kon niet zo goed onder woorden brengen wat e 'evuuld had die aovend, mar ze begreep et wel. Ze truk heur mantel an en gunk met. Ze gungen saamp de winkel in en kuchen ondergoed, door had hie niet zo'n verstand van, ze kuchen speelgoed veur iederiene wat, tebak en sigaren en een paar warme petof-fels zoas de vrouwluu 's winters graag anheb. Frits zol et de volgende dag kommen betalen. Dat was wel in orde. Toen gungen ze op huus an, blij zoas allenig mensen kunt ween die andern gelukkig wilt maken.

En toen die aovend. Ze zatten met zien achen um de taofel want Frits zien deerne was ok 'ekommen. Ze

brach een stuk speculaos met, dat was ooreg, noe leek et toch nog een bettien op Sunterklaos.

„En noe mutten ulie zingen", zèè Frits.

„Zol Sunterklaos dan toch nog kommen as et dat heurt?"

Toen die harde bons op de deure, et pak dat binnenkwamp. Ze waren stille en keken en durven et haoste niet te geleeven. Wat kwamp der uut? Kleren en speulgoed en sloffen veur moe en sigaren en lakkers. De kinder ze pakken et an met bevende handen en een kleur op de wangen. Lich kwamp der in hun ogen, een lich dat oversprunk in de ogen van de grote mensen. Door was de vader die zien nije piepe stoppen en keek en niks zèè en de moeder die op zachte sloffen um de taofel gunk, die de slippe van heur scholk pakken um wat of te wissen dat langs heur wangen stromen door was een laachien van de kaste dat leug was en twie jonge mensen met een harte zo barstend vol bliejschop, zoas allenig harten kunt wèen die gelukkig heb èmak.

Buuten was et kold zoas vake in disse tied van de winter, mar binnen was et warm, de stobben knappen en brommen, de boek van de kachel stund gluunig rood en et water in de ketel der op zunk zien plezierig pruttelend lied, et lied van geluk en bliejschop en verwachtink, dat alle harten vervult op de aovend van de goeije, heilige man.

BEHANGEN VAN MUREN GEEN GOEDE ZAAK?

Wanneer begin van deze eeuw ook de gewone man de binnenmuren van zijn woning met behangselpapier begint te verfraaien, valt dit niet in goede aarde bij de z.g. Gezondheidscommissie onder voorzitterschap van de Eper burge-meester Sweerts de Landas.

Door middel van een ingezonden stuk meent de commissie dan ook voor de gevolgen van deze handelwijze te moeten waarschuwen.

De Gezondheidscommissie, gezeteld te Elburg, is van mening dat de gewoonte om muren van woningen met papier te behangen schadelijk is voor de gezondheid der bewoners, omdat het behangsel voortdurend stof – waarin veelvuldig ziektekiemen – zich afzet, dat niet voldoende d.i. door vochtige reiniging kan verwijderd worden en dus voortdurend de lucht der vertrekken blijft verontreinigen. Daar deze gewoonte meer en meer toeneemt en tegenwoordig zelfs muren worden behangen, welke men vroeger in den regel onbehangen liet, acht de Gezondheidscommissie het noodig openlijk hiertegen te waarschuwen.

Namens deze:

De voorzitter, Sweerts de Landas

De secretaris, H.A. Bicker Caarten.

Bron: Eper Courant van 10-09-1904 (Map T11.9, gemeentearchief)

EEN VISSERSRUZIE IN VAASSEN

Evert de Jonge

Inleiding

Menigeen kan zich de Grift nog wel herinneren als een stroom vol met verontreinigd water. Dat was te wijten aan de wasserijen in Apeldoorn, die afwaterden op oppervlaktewater. De wetering - in tegenstelling tot wat velen denken is de Grift geen beek - bood in de vorige eeuw een sombere aanblik. Thans is dat gelukkig veranderd, maar of er alweer gevestigd kan worden, is voor mij de vraag. Ooit visten de omwonenden met een korf of fuik geregeld een maaltje uit het toen heldere water. Dat ging goed totdat de eigenaars van Griftse (koper)molen in Vaassen dit gingen beletten. Het leidde in de periode 1610-1636 geregeld tot geruzie tussen diverse Vaassenaren en de familie Van Steenberghe, de ondernemers op de molen. Uiteindelijk kwam het tot een proces.¹⁾

De druppel die de emmer...

Je zult maar hoogzwanger zijn en trek hebben in vis. Dan werp je toch je netje uit of neemt een kijk in je fuik.

Tenminste, dat wilde de vrouw van Cornelis Telligen doen. Helaas maakte zij kennis met een gewelddadige Wijer van Steenberghe. De man sloeg haar dusdanig dat manlief Cornelis een schadevergoeding van 50 daalders eiste. En om die te krijgen, toog hij op 8 september 1636 naar de

Schilderij van Jan Harmensz. Vijnck, 'Visseren in bootjes op een rivier met op de linkeroever enige bebouwing' (circa 1640). (Ampt Epe heeft zijn best gedaan de auteurs- en publicatierechten na te gaan.)

jaarlijkse rechtszitting van het Veluws landgericht. Het gevolg was dat de deksel van de beerput kwam, want het geruzie om het visrecht was een slepende kwestie. Het slaan van vrouw Telligen was de druppel die de emmer deed overlopen; Cornelis stond dus niet alleen in zijn aanklacht. Met hem was een schare gefrustreerde vissers uit Vaassen, en vooral uit de Hafkamp, massaal aanwezig met maar één doel: de Vaassense koperslagers van katoen te geven. (En wie het zich nog kan herinneren: het waren dezelfde heren die ook de boerenbevolking van Emst zo dwars hadden gezeten over de waterafvoer in het Vossenbroek ²⁾.)

De vissers vertelden de landdrost het volgende:

Vroeger hadden hun voorouders altijd zonder problemen gevestigd in de Grift. Sommigen vanuit een schuit met *waden*, *segenen* en *stolpkorven* (netten en korven), anderen plaatsten een fuik. In augustus en september werd er altijd op de *halven* aal gevestigd. De oud-pachters van de molen, Theunis de Mullenauer en na hem Peter van Wessel, hadden nooit bezwaar gemaakt, zelfs de overgrootvader van Wijer, de oude Jan van Steenberghe legde niemand een strobreed in de weg. Natuurlijk kregen de heren als dank een braadvisje aangeboden. Pas toen de kleinzoon van Jan molenaar werd, begon de ellende. Herman (van) Steenberghe was een achterbaks figuur. Zo sneed hij 's nachts de netten aan stukken of bracht de fuiken op. Als je je dan 's morgens verheugde op een vette paling, dan ving je bot! En wat was er nu zo erg aan dat vissen? Iedereen verschalkte op zijn tijd, meestal bij hoog water, wat vis. Zelfs de molenaars zetten dan korven zowel beneden als boven de molen in het water.

Het betoog van de vissers werd ondersteund door talrijke getuigenissen van bewoners van Vaassen.

Proces

De landdrost zag al snel het water niet meer zo helder stromen en besliste dat de partijen maar een advocaat in moesten schakelen. Toen die eenmaal aan de slag ging, werden tientallen getuigen gehoord die één ding gemeen hadden: ze woonden, of waren ooit woonachtig geweest, in de Hafkamp. Sommigen van hen hadden Vaassen verruild voor Deventer, maar ze legden met plezier een getuigenis af. Het was steeds voor of tegen de Van Steenberghe; opvallend meer tegen dan voor! De heren zouden het weten, want ze hadden zich de haat van velen op de hals gehaald. Wat was eigenlijk hun motief het vissen te beletten? Allereerst zou het water, zowel door het waden in het water tijdens het vissen als door de vele fuiken en netten opgestuwd worden. Dat hield ook rommel tegen en dan stagneerde de stroom. Dan kreeg de molen onvoldoende water. Ook beschadigden de vissers de Griftdijk die gebouwd was om het water in de stroom te houden. Allemaal onzin, vonden de klagende vissers. Immers, de koperslagers zorgden zelf voor opstuwing. En het was lariekoek dat de dijken voldoende waren om het water bij hoog tij te keren!

Over het visrecht hadden de koperslagers diverse getuigenissen verzameld. Daaruit zou blijken dat het verboden was en stiekem gebeurde. Bijvoorbeeld Henrick ter Brugge die eens op een zaterdag in het Paddegat nabij De Poel wilde gaan vissen en toen twee medevissers, uit Vaassen, tegenkwam. Omdat hij van elders kwam, kreeg hij de raad zijn buit te verstoppen als de koperslagers eraan kwamen.

Een andere getuige wist zich nog te herinneren dat hij samen met de koster van Vaassen eens ging vissen en consent vroeg van de tante van de Van Steenberghe. En, omdat ze het zeker wilden weten, liepen ze nog even langs het huis van Herman van Steenberghe om bevestiging te krijgen. Vervolgens getuigde een reeks van oud-molenaarsknechten dat zij altijd braaf de fuiken en netten verwijderden, zowel onder als boven de molen. Soms deed men dat door met een speciale *schuijthoorn* de Grift op te varen. Het vistuig kon door de eigenaren worden opgehaald, maar men moest wel beloven nooit meer in de Grift te vissen!

De advocaat van de Van Steenbergens ging op zoek naar meer getuigen.

Op de Wulfter woonde in 1620 (jonker) Johan van Hoeclum sr., een verarmd lid van een adellijk geslacht. Zijn zoon Johan jr. diende in het leger, maar toen hij met verlof was, trok hij er eens samen met zijn neef Gaert op uit om te vissen. De jongelieden hadden buiten de waard gerekend in de vorm van Johanna van Heijden, de vrouw van Herman van Steenbergens. Zij zag de jonkertjes en gelastte haar zonen Henrick en Marten het varkentje te wassen. Gewapend met roeren (geweren) was dit een koud kunstje. Niet dat de Van Hoeclums zich niet verweerden, maar alleen met woorden. Ze vroegen: *'Waer is Uw recht ofte waer is de scholtus (schout)?'* Het hooghartige antwoord: *'Wij passen op het gericht ofte den scholtus niet. Wij doent op onser eygen autoriteijt.'* Verbouwereerd gaven de jonkers daarna hun vistuig af waarna jonker Johan bovendien nog een slag met een *knodsken* incasseerde. Toen de Van Hoeclums thuiskwamen zonder visgerei en vangst, maar een blamage rijker, zou je mogen verwachten dat de lokale adel massaal te paard naar de kopermolen was getogen. Maar neen, Johan sr. schreef slechts een brief aan de landdrost die op zijn beurt de schout Gerhard ten Holthe opdracht gaf het vistuig terug te vorderen.

Kort daarna sloot de familie Van Hoeclum en de iets verder weg wonende Van Keppels (eigenaars van boerderij De Hafcamp) zelfs een akkoord met de heren koperslagers over het visrecht... Johanna was toen wel zo aardig min of meer een verontschuldiging richting de al weer naar het leger vertrokken jonker Johan te mompelen. Noblesse oblige!

De vissers in de aanval

Het werd tijd om het hogerop te zoeken. De vissers gingen op bezoek bij niemand minder dan jonker Pelgrum van Essen, dijkgraaf van de Veluwe en bewoner van Huize Swanenburch in Vorchten. Hij was wel bereid voor hen te getuigen. Of zijn verhaal nu zo gunstig was? Hij verklaarde namelijk dat zolang niet meer dan twee geërfden klaagden over opstuwend water het vissen in weteringen en de Grift ongemoeid werd gelaten. Dus er was een maartje aan het vissen.

Het aantal adellijke en aanzienlijke getuigen nam toe: de jonkers Palick Marckolff,

Ongetwijfeld werd er gevestigd op een veelvoorkomende vis, de baars.

van Zuidwick in Oene, en Derck van Hoeclum, de overpander³), de eerbare Henrick van Huet, schout van Apeldoorn, en diens neef Willem Pannekoeck. Maar ook molenaars van elders, zoals Derk Warners uit Apeldoorn, de exploitant van De Stinkmolen. Allen getuigden dat in de Grift, van zijn oorsprong tot voorbij Heerde, rijkelijk werd gevestigd. En dat was geen visserslatijn! Echt gunstig voor de vis-

sers was de getuigenis van Jan ten Holthe, die als volmacht van Wolter Snel, pachter op het erf van Jonker Hessel van Keppel, bij zijn neef en schout Gerrit ten Holthe verklaarde dat hij samen met knecht Wolbert Wolberts en de vorige overpander Johan van Hoeclum - woonachtig op Huis de Oosterhof - tien jaar geleden een visserstochtje had gemaakt. De mannen voeren met een schuit over de Grift, maar vingen niets. Dus wilde men het stroomafwaarts maar eens proberen. Bij de Griftsemolen gearriveerd moest de schuit het water uit getild worden. De molenaarsknechten waren toen zo aardig hen daarbij te helpen. Zelfs Mr. Hermen van Steenbergens was niet te beroerd zijn handen daarbij uit de mouwen te steken, aldus Ten Holthe.

Griftsemolen vóór 1938. Het waterrad is in 1938 verwijderd. (Fotocollectie: Frans Schumacher)

Wolbert voegde nog een noot toe aan het vissersrecht. Hij wist zich nog te herinneren dat de overpander altijd een fuik had bij de Overpanderskamp. Iemand had de euvele moed begaan deze te vernielen waarna Johan behoorlijk tekeeringing en Gods toorn uitriep over de vernielzuchtige. Het bleef hier niet bij. De vissers zorgden voor overwerk bij de Apeldoornse schout, want die kreeg het druk toen allerlei Apeldoorners op verzoek van hun Vaassense collegae getuigden over hun visrecht. 'Nooit', zo benadrukte bijvoorbeeld de zeventigjarige Derck Geerlichs, woonachtig op de Beemte, 'zijn wij belet om met fuiken te vissen in de Grift.' Ook getuigenissen uit Heerde bekrachtigden het betoog van de Vaassense visserslobby. Tot slot kwamen de Oenenaren nog vertellen dat zij in de weteringen, lei- en tochtgraven en de Grift visten. Een ijzersterke casus tegen de Van Steenbergens, toch?

Tweedracht gezaaid

De koperslagers hadden om zich verder te verweren hun papieren maar eens onderzocht. Wat bleek? Het waterrecht was in 1418 door hertog Reinald aan Gijsbert van Meeckeren gegeven. Na hem hadden de diverse bezitters het recht uitgeoefend. Dus dat lag nu bij de Van Steenbergens, want zij hadden dit op hun beurt gekocht van de vorige eigenaars. Bovendien schouwde de dijkgraaf van Vaassen niet de Grift, maar alleen de Griftdijk, aldus de heren. Ook was niet iede-

re visser geërfd in de Hafkamp. Zij bezaten er have noch goed. En daarmee probeerden de Van Steenbergens een wig te drijven tussen de vissers. Door net te doen alsof men wel visrecht toekende aan de Hafkampers, lukte het wellicht het gemeenschappelijke visfront in tweeën te delen.

Om hun betoog kracht bij te zetten, werden getuigen gehoord over de ligging van de landerijen. De Hafkampers waren zowel woonachtig oostwaarts van de Grift, als westwaarts van de afwatering. Om als 'echte' Hafkamper erkend te worden ruimde je geregeld het watertje op in tegenstelling tot de meeste vissers.

Interessant is de toenmalige situatie rond de Hafkamp.

Twee jonge Hafkampers vertelden dat zij betrokken waren geweest bij het schouwen van de Kleine Wetering en 'de Grift van Vaassen', maar niet de gehele Grift van de (Noord-)Apeldoornse marke tot de Epermarke. Jan Pelen, 34 jaar oud en een van hen, vertelde dat men bij Vaassen de Griftdijk schouwde, maar niet de Grift zelf. Op de vraag of de Hafkampers ook land bezaten aan de oever of de 'booi' van de Grift gaf Jan aan:

- *De schout van Vaassen (Gerrit ten Holthe, schout van Epe, woonde in Vaassen), Jan zelf en Cornelis Telligen.*
- *Boven Hafcamp - via een brug - in De Poel en Poliart, hadden Hendrik en Gerrit van Steenbergens, hun lage weilanden liggen.*
- *Johan van Hoeclum en zijn zusters, Jacob van Erckelens, Marten van Heijden, Claes Elbertsz, Evert Rijcks int dorp en Warner Goossens hadden land als geërfden over de Griftdijk, zodat de Grift tussen hun landerijen lag.*
- *Goert van Hoeclum had een hofstede aan de Grift.*
- *De egel in de Hafcamperbeec en wangen waren lang niet opgeruimd. Pas vorig jaar door de erfgenamen (geërfden = markegenoten) van Hafcamp. Behalve bij de Hafcamperbrug, aangezien Wolter Snel en Claes Elberts afwezig waren. Over het ruimen van de Grift was al eens een kwestie gerezen tussen de Van Keppels en de Van Steenbergens.*
- *Bij hoog water vanuit Apeldoorn liep het water met geweld via de Poeldijk in de Poel, maar de gemeente (Vaassense marke) wilde dit nu beter gaan regelen. (Later werd hier de eendenkooi gebouwd).*

Het leek of het hielp; massaal wisten nu een groep Hafkampers van diverse leeftijden zich te herinneren dat niet iedereen visrechten had. Ook aanklager Telligen moest het plotseling ontgelden. Die was door te schelden begonnen met het incident. Later kwam zijn vrouw pas opdagen. Of Wijer haar 'gestoten' had? 'Weten we niet', riepen de nieuwbakken vrienden van de Van Steenbergens in koor, 'we hebben niets gezien!' De Vaassense visserslobby spatte uiteen, voor en tegen de kopermolenaars.

Op de Griftsemolen zal men tevreden zijn geweest; de tactiek had gewerkt. Zoals zo vaak: eendracht maakt macht, maar eigenbelang veroorzaakt vaak tweedracht.

Slot

Helaas, de sententie is niet bewaard, zodat niet duidelijk is wie er gewonnen heeft. Op grond van het waterrecht mogen we veronderstellen dat de Van Steenbergens aan het langste eind trokken. In de zeventiende eeuw ging het Romeins recht al boven gewoonterecht en met de papieren in de hand van de voormalige Gelderse landsheer stonden de koperslagers sterk.

Of het stiekeme vissen ook voorbij was? Dat waag ik te betwijfelen.

Bronnen

- 1) Gelders Archief, rechterlijk archief Veluwe en Veluwezoom, proces 110-V.
- 2) *Ampt Epe*, nrs. 153-155.
- 3) Stond boven de schout, regelde de verpandingen en verbeurdverklaring in tweede instantie.

LEZERSRUBRIEK

Graag wil ik reageren op de foto van de Veluwe Hut te Epe in het septembernummer van *Ampt Epe*.

Die foto heb ik in het groot. De man met de schop heet Antonie Karrenbelt. De vrouw heet Teuntje. In de deuropening staat oom Jan; hij was ziek. Het zijn de grootouders van mijn oma.

Hartelijke groeten, Gonnie de Ridder-Gerritsen

HERINNERINGEN VAN GERRIT VAN LAAR

Peter Stork

15. Een ontgroning in de Eerste Wereldoorlog en Belgisch soldaten en onderduikers in 1940-1945

Aan de zandweg van Gortel naar Welna en 't Soerel ligt ter hoogte van het Greveld, rechts van de weg tegen Welna aan (nu onderdeel van Welna), een stuk grond dat eigendom is geweest van Dirk Koetsier en Derk Dijkgraaf. Het is ongeveer tien hectare groot. Het bestond uit een hoge rug.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) zijn er Belgische soldaten de Nederlandse grens overgekomen en hier geïnterneerd en te werk gesteld. Een deel van hen kreeg opdracht grind en leem te winnen op genoemde plek ten behoeve van de gemeentelijke grindwegen. Deze Belgen hebben ook aan de Hanendorperweg pootgaten gegraven voor de aanplant van grove den voor Ten Kate uit Vaassen. Gerrit van Laar heeft toen nog geholpen de dennen te planten. De genoemde ontgroning is later voortgezet door verschillende vrachtrijders onder wie Herms uit Epe en Eilander uit de Pollen in Emst.

Het in de boswachterij Gortel gelegen traject van de Paalweg of G-weg is in de Eerste Wereldoorlog aangelegd door geïnterneerde Belgen die in Harderwijk gelegerd waren. (Fotocollectie: Frans Schumacher)

In de oorlog 1940-1945 hebben vlak bij de ontgroning onderduikers gezeten. Deze hoefden niet ver te gaan om aan water te komen want dat zat wonder boven wonder in die hoge rug. Koetsier heeft er een tonnetje ingegraven, dat goed verborgen zat. Zo hadden die mensen altijd schoon water. Koetsier heeft na de oorlog de plek laten zien.

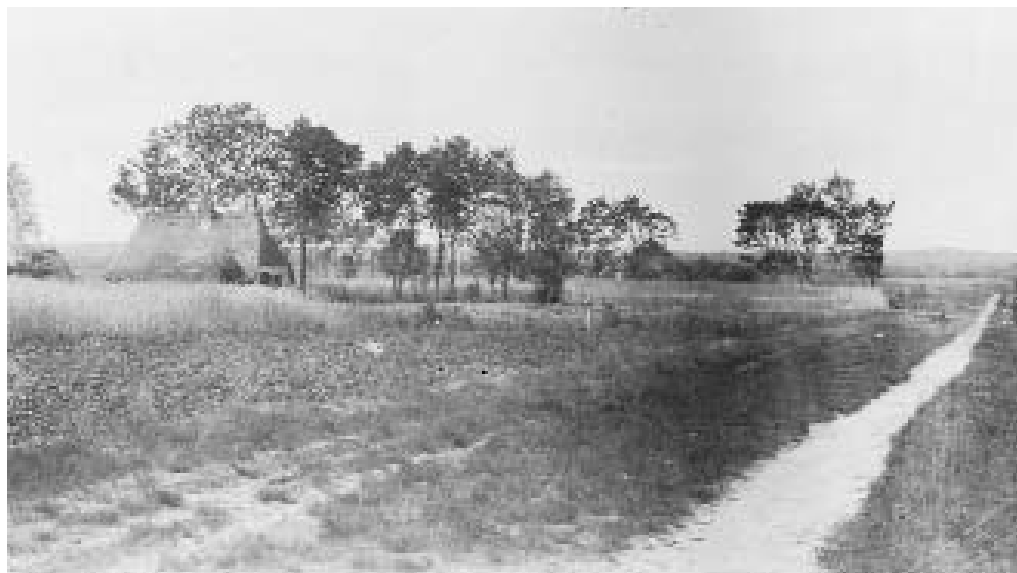
16. De Gortelse vloed van 1890

In de winter van 1890 is er heel veel sneeuw gevallen en heeft het heel hard gevroren, waarna de dooi plotseling is ingevallen. De hele omgeving van Gortel, de Pollen en Schaveren was nog kaal. Er stond nog geen vliegdien, want het werd door de schapen kort gehouden.

Aan de zuidwestkant van Gortel ligt een hoge heuvelreeks, Voornhul genaamd. Daar kwam het smeltwater vandaan en stroomde richting Emst.

Wij woonden toen in Gortel achter de kamp, aan de weg naar Vierhouten voor de heuvels. Het oude huis stond in een laagte. De hoge bouwkamp om het huis en het achterhuis liep onder water. Het voorhuis bleef droog. Wij hebben toen de 'heerd' ontruimd en de koeien op de heerd gezet. Het was nacht, alles was donker en het regende hard. Het water kwam helemaal van Voornhul af en maakte diepe geulen die nog te zien zijn.

Richting Voornhul was een laagte met een put voor de schapen. Die is helemaal volgelopen met zand dat er later weer uitgehaald moest worden. Het water stroomde richting Emst door het Pollense Veen en de laagte bij het Hogeland. Bij de Pollen kwam het water bij elkaar. Daar waar Gerrit Westerveld heeft gewoond, stond een oud huis in de laagte dat geheel onder water liep. Het werd in die tijd bewoond door een Stegeman. Die man is met blote benen door het water gegaan om zijn vee naar de Steenderbult te brengen. Hij heeft longontsteking gekregen en is daaraan overleden, wat heel triest was.

De Pollen, Emst (met dank aan Streekarchief Noord-Veluwe, G. Kouwenhoven)

Waar nu Doornebal woont, is het land ook ondergelopen. Degene die er destijds woonde, kon zijn vee stallen waar nu Wijngaarden woont. Alle huizen in de laagte zijn ondergelopen. Een paar huizen moesten zelfs afgebroken worden. Het water dat van de enk afkwam, is ook voor de grote weg (Epe-Vaassen) blijven staan. De moeder van Nijkamp die met haar man in een oud huisje woonde op de hoek van de Oranjeweg-Groteweg, wilde 's morgens in de klompen stappen die voor het bed stonden, maar ze stak haar voet in het water.

OUDE- EN NIEUWJAARSGEBRUIKEN

Gezellig zittend rondom den vuurplaat, waarop groote stobben hout een heerlijke warmte verspreiden, zoo begon voor onze voorouders de Oudejaarsavond. Het 'jaarskoeken' bakken zal weldra aanvangen. 't Gaf een gezellige drukte die soms wel tot middernacht duurde. Een hanteert het wafelijzer en een der andere huisgenooten rolt de geruite wafels op. Zoo'n wafelijzer dateerde meestal al van een eeuw geleden en was voorzien van kunstig graveerwerk en inschriften, wier spiegelschrift door den nieuwjaarskoek leesbaar werd. Die koeken waren bekend onder den naam van oblieën, oudtijds oblata (van het Latijnsche woord 'oftere', waarvan 'offeren' afkomstig) en waren opgerold als zinnebeeld van het nieuwe jaar, dat ineengewikkeld ter wereld komt om zich langzamerhand te ontplooien. Wanneer in den Oudejaarsnacht de twaalf slagen van den torenklok zich hadden doen hooren, het teeken dat Silvester den aftocht had geblazen, en het nieuwe jaar zijn intrede gedaan had, dan kwam, alzo o.a. in Twenthe, op het marktplein een menigte menschen bijeen met den nachtwacht in hun midden. Deze hief een lied aan en het volk zong het mede. Daarna trok de stoet met de nachtwacht aan het hoofd, door de straten om op deze wijze de burgerij bij de intrede van het nieuwe jaar een heilwensch te brengen:

*Wij wenschen ieder stadgenoot
Veel heil, geluk en zegen,
En aan een elk zijn daag'lijks brood,
Hem van den Heer gegeven.
Dat wenschen wij met hart en mond,
Aan ieder burger op deez' stond*

Of

*Komt burgers, komt nu allen terstond,
Het nieuwe jaar is ingetreden!
En 'k wensch u op deez' vasten grond
Veel heil, geluk en zegen!
Het oude jaar dat is weer verdweên,
Het nieuwe zijn we weer ingetreên.*

Met het vruchtbaarheidsbegrip staat in verband het schieten in den nieuwjaarsnacht. Overal tot in verren omtrek hoorde men het knallen van geweren en pistolen. De lucht was vol 'gelukzalig Nieuwjaar'. Nog zijn er plaatsen op de Veluwe o.a. waar men nog van 't olde in 't nieuwe' schiet. In sommige streken schoot men eertijds door de vruchtboomen, opdat ze beter zouden dragen. Zoo heeft dan Nieuwjaar zijn intrede gedaan.

*Ik wensch U al te gaar
Een zalig Nieuwe jaar.*

Zoo klonk op den eersten morgen van nieuwe jaar, het 'nieuwjaarszingen' langs de huizen. Het wenschen en het inzamelen van kleine geschenken werden als zoo-veel goede voortekens beschouwd. Dit vindt haar oorsprong in de offers, die oudtijds aan de goden der vruchtbaarheid werden opgedragen.

Voorheen was het zingen op Nieuwjaarsdag over ons geheele land verspreid; heden ten dage is dit niet meer zoo in zwang.

De jeugd ging rond 'nieuwjaarszingen' langs de huizen, schoten op kleine pistooltjes en stormden dan met een 'veule heil en zegen in 't nieje jaor' naar binnen, of hieven het volgende aardige liedje aan:

*Nieuwjaerken, ik sta hier buiten,
Ik heb een korfken en 't wil niet sluiten,
Ik heb een mesken en 't wil niet snajen (snijen)
Ik heb boter en 't wil niet braijen,
Ik zie een koekjen en 'k kan niet koopen.
Geef mij een stuiver en laat mij loopen.*

Al was het dan ook geen stuiver, toch ontvingen ze overal een kleinigheid. Sommige landloopers kwamen na Nieuwjaar bij den boer en boden hem aan een geschreven of gedrukten 'Zegenwensch', die b.v. aldus aanving:

*Om elkaar Nieuwjaar te wenschen,
Is 't gebruik der meeste menschen
Acht dagen na het Kerstmisfeest,
Reeds een langen tijd geweest*

Voor deze attentie werden ze meestal beloond met een worst, een bloedbrood of iets dergelijks.

Onze Germaansche voorouders vierden den overgang 'van 't oude in 't nieuwe' met gastmalen, drinkgelagen en dolle pret. Ze dronken elkaar 'heil, heil!' toe en maakten een vreeselijk lawaai met horens, trommels en ketels, om de geesten, die in den tijd der zonnewinden rond zwierven, te verdrijven. Trachtten in de toekomst te zien en zetten zich daartoe op een stierenhuid aan een kruisweg met het zwaard aangejord, hoog op het dak der woning en letten op het ruischen en de richting van den wind, enz.

Het goed rijzen der offerkoeken voorspelde een gelukkig nieuwjaar.

Ook het in de toekomst zien, heeft lang bestaan. De jonge dochter smolt lood in een vuurlepel en goot het uit, om uit den vorm van het gietsel den naam van haar vrijer af te leiden.

Sinds onheugelijke tijden zijn er in verschillende streken aan een kus op den Nieuwjaarsdag bijzondere beteekenissen verbonden. In Frankrijk b.v. wordt die kus door velen beschouwd als een geluksbrenger. In Londen bestond vroeger ook in de verschillende restaurants langen tijd de gewoonte van den nieuwjaarskus. De eigenaar van het restaurant schonk dan elke vrouw een glas wijn in ruil voor een kus.

Zelfs van vóór onze jaartelling af, bestond al het gebruik van nieuwjaarsfoeien

geven. De oude Romeinen schonken elkaar op den Nieuwjaarsdag vruchten, vooral met goud versierde vijgen en dadels en ook met koperen munten. Deze geschenken waren in hun oudsten vorm offers aan de goden der vruchtbaarheid, vandaar dat b.v. de Romeinen aan de ontvangst van deze geschenken zegenbrennende voortekenen toekenden.

Op de Veluwe, in den Achterhoek en ook in Drenthe, werden nieuwjaarskoeken gebakken van roggemeel, vermengd met meede, ter vervanging van stroop, om er een zoeten smaak aan te geven; anderen bakten ze van gerstemeel met honing. In Drenthe werd eertijds veel mede gemaakt, waar vooral op den eersten dag des jaars bij de nieuwjaarskoeken een ruim gebruik van werd gemaakt, getuige het volgende versje:

*'Veel geluk in 't nieuwe jaar!
Staat de mee al voor ons klaar?
Schenk dan uit maar de flesch,
Want ze smaakt er maar best.'*

Bron: *Nieuws- en Advertentieblad voor Epe, Heerde, Wijhe, Olst en Omstreken*, Zaterdag 29 December 1934 (met dank aan Frans Schumacher)

FILMAVOND 12 OKTOBER 2010

Henk Kloeze

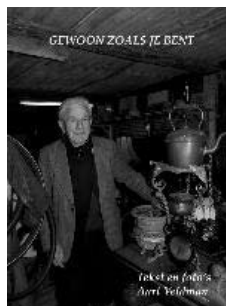
De filmavond in dorps huis 'De Hezebrink' werd bezocht door 47 belangstellenden.

Bennie van der Veen van de stichting Oud-Epe in beeld vertoonde films over Vaassen uit 1934 met o.a. dorpsbeelden en een bezoek van sinterklaas aan de Dorpsschool; ook zagen we winterse beelden rond de Cannenburch.

Na de pauze kwamen films uit Epe aan de beurt, o.a. bejaardenreisjes en mensen in klederdracht. Ook zagen we de markt met Eierhal en biggenmarkt. Als laatste werden opnames vertoond van de Wattenfabriek in Emst.

Het waren weer mooie beelden uit het verleden. Een volgende keer komen weer andere films uit het verleden aan bod.

BOEKENNIEUWS

Gewoon zoals je bent

Aart Veldman

Een boek over mensen die wonen en werkten op de Veluwe. Vaak in alle eenvoud. In totaal haalt Aart er 17 naar voren. We noemen er een paar: Jos van Veghel, geboren in Tongelre, een piepklein plaatsje bij Eindhoven. Volgde daar de opleiding tot priester en woont/werkt nu al meer dan 40 jaar in Hattem. Of Andries van der Beek, die op z'n 12e zijn eerste knotwilgen tekende in het broekland van Oldebroek en nu een toonaangevend kunstschilder is.

Uit onze gemeente komt Gerrit ter Weele uit Oene aan het woord: hij wist als kind al precies wat hij wilde worden: veearts of slager. Uiteindelijk werd hij het laatste, of zoals hijzelf zegt: 'Voor veearts was ik een beetje te dom.'

Het boek is in zwart-wit uitgevoerd, de omslag in twee kleuren. Er staan een kleine honderd foto's in. Prijs (94 pagina's): 14,50 euro. Verkrijgbaar vanaf half november bij regionale boekhandels.

Epe mien däärpjen

Gert van den Esschert

'Epe mien däärpjen', het boek van Gert van den Esschert, is half november verschenen. De uitgave met verhalen over oud-Epe en oude Epenaren bevat 16 hoofdstukken en staat boordevol foto's en prentbriefkaarten. Het boek wordt afgesloten met een hoofdstuk 'Epe in kleurenansichten'.

Een van de verhalen gaat over Wisselnaar Bart Hoekert. Via Gerts eigen herinneringen en gesprekken met familieleden en relaties wordt de levensweg van Hoekert gevolgd. Hierdoor vormt zich een beeld van het leven in Gerts *däärpjen* halverwege de vorige eeuw.

Het boek is een uitgave van Gelderland Vakbladen uit Epe. Het boek – gebonden met hard koft – telt 144 pagina's, kost 22,95 euro en heeft maar liefst 377 afbeeldingen. De oplage is beperkt.

Geschiedenis van Gelderland. De canon van het Gelders verleden

Uitgave: Walburg Pers, 192 pagina's, rijk geïllustreerd, € 29,95

Voor verdere informatie zie:

'Uit de vereniging' op bladzijde 1.

VOETTOCHT OVER DE OOSTELIJKE VELUWE (2)

In het begin van de vorige eeuw verscheen van de hand van de schrijver D.J. van der Ven een serie boeken onder de titel *Ons mooie Nederland*. In 1918 kwam deel III, *De Veluwe*, uit. Hierin worden een aantal voettochten beschreven over de verschillende delen van de Veluwe. In nummer 178 van *Ampt Epe* verscheen het eerste deel, waarin met name Epe en omgeving aan de orde kwam.

In het tweede deel over de Oost-Veluwe wordt een tocht beschreven die ons voert van Loenen, via Apeldoorn (en dan met name het Loo en omgeving) naar Vaassen. Ook de beschrijving van deze wandeling wordt weer ongewijzigd uit het boek overgenomen (met dank aan Eef Brummel).

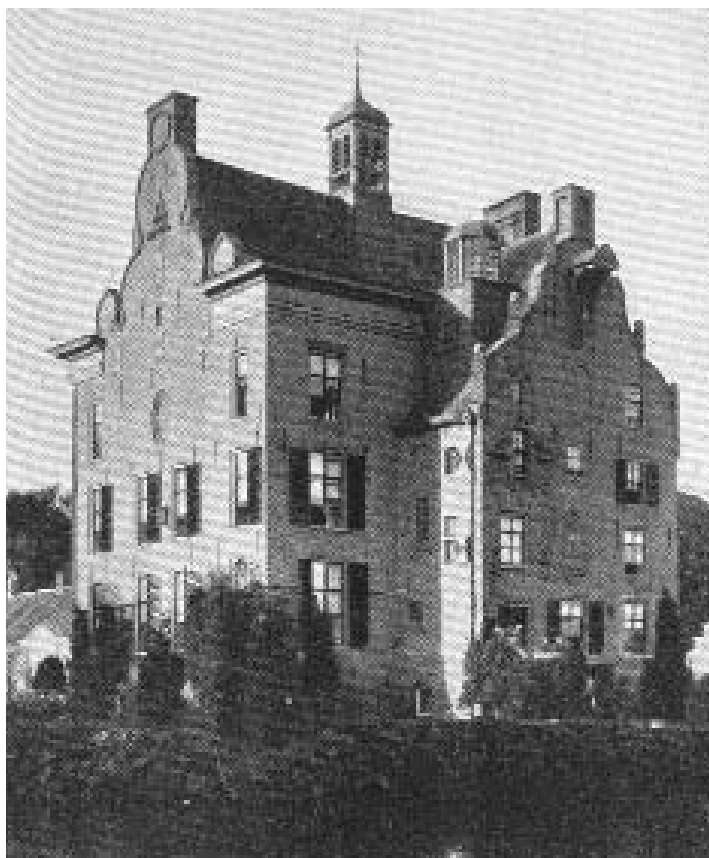

Een karretje langs een zandweg reed ... naar Loenen (foto: A. Favier)

Loenen is een geschikt verblijf om uitstapjes te maken in deze streek. Het is een knooppunt van belangrijke toerwegen, die vooral rijwieltochten in alle richtingen mogelijk maken. En zeker kan men zijn, dat “De Eikenboom” zijn aloude reputatie van goed plattelandsligement ook in deze moeilijke tijden zal weten op te houden. Het dorp zelf echter wordt veel minder bezocht dan de omstreken, die lokken met kasteel-tuinweelde en de attractie van een waterval, welke pretendeert de allergrootste van Nederland te zijn... Maak u er geen al te romantische voorstelling van, want de Loenensche waterval, die over vier steenen trappen omlaag glijdt, is geen natuurlijke stroomversnelling, maar eigenlijk een soort van open sprengengoot, die het water van de Zilvensche hoogten afleidt naar het

Apeldoorn-Dierensche kanaal. Maar, wanneer zoals hier, de mensenarbeid wordt gezet in het kader van altijd groen sparrenhout, wanneer er orchideeën staan te purperen langs de sprengenboorden, en salamanders wegschieten in de verborgen krekken, dan zullen maar weinige wandelaars er het koele verstandswerk van den ingenieur in zien en velen "schwärmen" met het "kristallen water dat zich uit de met harsgeuren bezwangerde diepten des wouds een weg baant naar den afgrond...." Ik zeide, dat Loenen zelf weinig bekend is, Welnu, dat zit zoo. Loenen bezoekt men om zijn kasteel Ter Horst en zijn waterval. En het grootste percentage bezoekers neemt den weg, die velen uit Apeldoorn langs Beekbergen naar dit schaduwrijke picnicplekje trachten te vinden. Loenen zelf ondergaat ten Zuiden van Apeldoorn eigenlijk eenzelfde lot als Vaassen ten Noorden van deze centrale Veluwsche zomerplaats.

Ook Vaassen wordt om zijn kasteel – den historischen Cannenburch – door de pensiongasten van Apeldoorn, het Loo en Hoog Soeren gebracht op de uitstapjes-tableau's, terwijl de kweekvijvers der Nederlandsche Heidemaatschappij, eveneens voor velen een aanleiding zijn, om in het naburige Emst eens een kijkje te nemen.

Het architectonisch belangwekkende kasteel De Horst te Loenen (foto: Arthur Marshall)

We zien dan ook Apeldoorn, door de koninklijke belangstelling der Oranjevorsten, gemaakt tot de Parel van de Veluwe, en door Arthur Marshall gewaardeerd als "a good centre for visiting several places of interest apart from The Loo such, for instance, as the Castles of Cannenburch and the Horst".

De Cannenburch zowel als Ter Horst hebben in den loop der tijden veel vernieuwingen ondergaan, welke ze ook in hun gevels geheel niet trachten te verbergen. Het kasteel Ter Horst geeft een zeldzaam voorbeeld van contrasteerende stijlperiodes.

De voorgevel, die met vier hardsteen ko-

lommen en twee hoekpilasters, gedekt door een fronton, den invloed der Italiaansche Renaissance demonstreert, staat wel heel ver in zijn pompeuse statigheid van de andere baksteenfronten, welke fraaie specimen hebben geconserveerd van den echt Gelderschen bouwstijl. Toch valt niet te ontkennen, dat het kasteel, gelegen in een schitterend overweelderig park, een fantastisch effect maakt, een nobel en karakteristiek, bovenal ook een aantrekkelijk en vriendelijk gebouw is, méér een rijk lustverblijf dan een sombere getuige van middeleeuwsche heerscherschap.

De Cannenburch is echter, niettegenstaande vele zéér onoordeelkundige verbouwingen en ernstige vergrijpen tegen constructie- en stijleischen, gebleven een ernstig kasteel, waar hoog op den getinneleerden, thans buiten functie gestelden toegangstoren, het beeld van Maarten van Rossum de wacht schijnt te houden.

Langen tijd heeft men dezen vechtersbaas ook genoemd den stichter van het kasteel, maar dit is onjuist, daar reeds anderhalve eeuw eerder en wel in 1372 de Cannenburch genoemd wordt in de twisten tusschen de Heeckerens en de Bronkhorsten. Historisch staat vast, dat de gevreesde veldmaarschalk van hertog Karel van Egmond op de Cannenburch zeven jaren lang heeft uitgerust van zijn "ruten en roven", en zéér waarschijnlijk is het, dat hij zijn verblijf aanzienlijk vergrootte.

Ook het Oude Loo schijnt tot van Rossum's bezittingen te hebben behoord, althans een steen met het jaartal 1538 droeg van Rossum's wapen. Steeds werden beide kasteelen in één adem genoemd omdat ze beide met heel hun historie verbonden zijn aan de oude geschiedenis van de Centrale Veluwe. Zóó zeer waren de bewoners overtuigd van de onderlinge afhankelijkheid van beide burchten, dat men fabelde van een onderaardsche gang, die den Cannenburch en het Loo verbond. Maar noch de onderzoekingen op den Cannenburch, noch de opgravingen ten dienste van de volledige restauratie van het oude jachtslot hebben iets aan het daglicht gebracht van deze veronderstelde gang en het vermoeden heeft bevestiging gekregen dat die ondergrondsche communicatie alleen bestaan heeft in den volksfantasie, die natuurlijk de gruwelijkste verhalen verdichtte om den gevreesden Marten, die "den landtman heeft doen vanghen en spannen", die potten en pannen roofde en die "met veel quaets ghespuys verselt, menich schoon huys in brande heeft ghestelt."

De Cannenburch dreigde echter eerst in de 19e eeuw te gronde te gaan, toen de erfgenamen het kasteel met het zeldzaam zware bosch verkochten, het meubilair onder den hamer kwam en het gebouw, ontluisterd, met zijn plompe hoektorens stond als een sombere herinnering aan een oude wereldorde die nimmer terug zou komen. Toen getuigde de dichter Honigh van den Cannenburch in een klaagzang:

"Ik kwam vol verwachting, o Kannenburg, tot u, helaas hoe onttoverde mij dat bezoek, misvormde en verknoeide! Noch landhuis noch slot nu, gij eertijds een burcht, zo eerwaardig en kloek! Uw front is bedorven, geknot is uw toren, verwaarloosd uw windhaan, uw vijvers begroeid, maar 't heerlijkst ging met uw zwaar loofhout verloren, hoe heeft het de schilders verrukt en geboeid..."

In die dagen droomde ook het jachtslot "Het oude Loo" in een vergeten hoek van het Koninklijk Park, van de glorie der vroegere jachtpartijen. Het stond daar,

onder het hoge geboomte, door niemand opgemerkt en ontmanteld met zware vachten klimop, die de stoere architectuur en de muurverdeling geheel aan het oog onttrokken, Sedert Koning Lodewijk's dagen was de burchtgracht gedempt, terwijl ook een paar vleugels hopeloos verknoeid waren.

Z.K.H. Prins Hendrik nam echter bij zijn komst het initiatief dit kloeke jachtslot met zijn trouwe vormenspraak, zijn krijgshaftige torens, gracht en slotbrug weer terug te brengen in den oorspronkelijken staat. De restauratie, die door Dr. Cuijpers geleid werd, is uitwendig zijn voltooiing genaderd en heeft onzen Gelderschen inventaris der monumenten van geschiedenis en kunst verrijkt met een zeldzaam krijgshaftig gebouw van baksteen, met spaarzaam aangebrachte bergsteenversiering.

Van minder architectonisch belang is het uitgestrekte, wel wat burgerlijke gebouwencomplex van het Koninklijk Paleis, in 1686 gebouwd door den architect Jacob Romans naar plannen, althans voor wat het decoratieve betreft, van Daniël de Marot. Herhaaldelijk werd het paleis verbouwd, het laatst van 1911 tot 1914, zoodat we hier allerminst zulk een massaal geheel zouden verwachten.

En toch maakt dit witgepleisterde gebouwencomplex van zijvleugels en hoekpaviljoens, met het naar achter geschoven hoofdgebouw, een architectonisch samenhangend geheel, omdat de bouwmeester zijn gebouwen op een genoegelijke doch vorstelijke wijze heeft weten te schikken rond de bassecour met de monumentale hekafsluitingen.

De toeristische belangwekkendheid van het Loo valt dus zeker niet te zoeken in de monumentale voorgevels van een weidsch paleis. De laag-bij-de-grondsche architectuur ziet haar nuchterheid niet gecompenseerd door een imponeerende

Paleis 'Het Loo' (foto: B.Jb. Hoetink)

uitgebreidheid als bijv. het geval is met het eveneens bouwkunstig weinig schoone lustslot Versailles.

Doch dat de totaalindruk van het paleis nog van zulk een distinctie is, vindt zijn reden in het statige geboomte, dat langs breede wegen geschaard tot hoofdsche lanen, den wandelaar reeds in de bebouwde kom van Apeldoorn voorbereidt op het koninklijk verblijf onzer Hooge Landsvrouwe...

De looverhallen van Loo en paleislaan met hun stemmig schemerlicht vertellen ons bij de intrede dadelijk, dat we ons bevinden in een wel zeer voorname omgeving.

En wanneer zich bij die impressie de herinnering komt voegen aan het verleden van dit lustoord der oranjevorsten en vorstinnen, dan begrijpen wij volkomen, hoe het tegenwoordige paleis toch nog een koninklijke indruk maakt op de velen, die hier de schoonheid ener bevoorrechte zomerresidentie zoeken.

Wij kunnen in dit werkje onmogelijk het verleden binnen onzen gedachtenkring brengen. Boeken waren er te schrijven – en er bestaat ook een uitgebreide literatuur over Het Loo en Apeldoorn – dit hart van de Veluwe, opgeheven tot rijke schoonheid door de zorgen en toewijding van stadhouders en koningen, prinsen en vorstinnen van Neerlands geliefd Oranjehuis.

Ook buiten de breed afgezette hekken van het Koninklijk Park doemt overal heugenis op aan het verblijf van vroegere oranjevorsten, die groter luister hebben bijgezet aan dit verrukkelijk domein.

Op Hoog-Soeren zal men u een zachtglooienden mosheuvel wijzen met een rustieke bank – de koninginnebank geheten. Hier toefde H.M. Koningin Sophie dikwijls, die Pomphul haar lievelingsplekje noemde. Een herinnering van ouderen datum, die onzen gedachten terugleidt naar de glorie dagen toen “Zijne Britse Majesteit en Stadhouder Willem III” ieder jaar uit Engeland overkwam om op het Loo te jagen op “herten met zestien takken, op zwijnen en wolven”, bezit de Koningstafel, in het Heintjes en Lubbertjesbosch gelegen, fantastisch beschreven door Hofdijk in zijn “Historische Landschappen”.

De jacht was zijn geliefkoosde uitspanning en hij snakte er dikwijls naar om “ce vilain pays” van Windsor en de zoetige Engelsche veldvermaken te verwisselen met het woestere Loo, waar het in zijn tijden nog grimmelde van grof wild.

Voor en na kocht hij alle deelen van de Soerensche bosschen op, waarin hij een reigerskooi aanlegde en den wildstand met alle mogelijke middelen op hooger peil bracht. Ook liet hij een kudde wilde zwijnen in de bosschen los, die zich sterk vermenigvuldigden, maar waarvan de laatste ever in 1826 werd geschoten door baron van Lynden van Oldenaller.

Constantijn Huygens, de zoon, heeft in zijn journaal herhaaldelijk gewaagd van Willems jachtavonturen, waaruit duidelijk blijkt, hoe heel de wildbaan door palissades omgeven was.

Hierin volgde Willem III zijn vader Willem II, die reeds in 1647 om het Dierensche jachtveld “een planketsel hooger dan een mans lenghte” maakte, terwijl hij in onze dagen op zijn beurt gevolgd wordt door Prins Hendrik der Nederlanden, die de traditie van de parforce en wilde zwijnenjachten voortzette en tal van wilde varkens uit Mecklenburg en Bückenburg overbracht naar de stille bosschen van Hoog Soeren, Wiesel, Gortel en Elspeet en zodoende al heel wat heeft moeten hooren over de “inkooiing der Veluwe”.

Somber ligt er de Cannenburg met zijn massale torens in uitgestrekte vijkers (foto: Arthur Marshall)

Want de Veluwsche landbevolking heeft met zéér gemengde gevoelens de verschijning der ruige sinjeurs begroet.

Hun plotseling opduiken uit het dichte dennenbosch, hun hardnekkig blijven staan op de wegen die door de uitgestrekte woudgebieden leiden naar vredige dorpjes, hebben reeds menigeen de schrik op het lijf gejaagd...

Het is hier niet de plaats een oordeel uit te spreken over de al of niet gevaarlijkheid van dit gewis onvriendelijk jachtwild, want daarmee zou ik een teere kwestie aanraken, die reeds vele Veluwsche harten heeft warm gemaakt...

N.B. De illustraties en bijbehorende onderschriften komen uit hetzelfde boek.

MET EEN BAL EN EEN KLEEDGEBOUW

De oprichting van voetbalvereniging VIOS

Wim van 't Einde

Midden in de jaren dertig van de vorige eeuw hadden de Vaassenaren het, net als de meeste Nederlanders, niet al te breed. Het waren de overbekende crisisjaren. In die tijd speelde sport zich vrijwel volledig af op zondag. Jonge mensen van protestants-christelijke huize, die op grond van hun geloofsovertuiging van mening waren dat zondagsrust en sporten op zondag onverenigbaar waren, waren daarvoor niet in staat sport in verenigingsverband te beoefenen. De ouderen hadden daar niet zo veel moeite mee. Zij vonden sport een nutteloze - en in veel gevallen ook schadelijke - zaak. Het diende nergens toe.

VIOS eerste team

Wellicht dat die crisis er ook inderdaad de oorzaak van was dat een aantal Vaassenaren besloot een nieuwe voetbalclub op te richten, een op christelijke grondslag. Het past in het algemene beeld dat aan het begin van de twintigste eeuw steeds meer in zuilen werd gedacht en men

ook in verenigingsverband met gelijkgestemden wilde voetballen. Opgemerkt moet worden dat het zaterdagvoetbal toen niet alleen beoefend werd door christelijk-principiële voetballers.

Op 26 januari 1929, in het jaar dat de Nederlandse VoetbalBond (NVB) 50 jaar bestond, werd voor de zaterdagvoetballers een aparte bond opgericht, de Christelijke Nederlandsche Voetbal Bond (CNVB).

Deze CNVB maakte zich in 1934 sterk door een fusie aan te gaan met de Rotterdamsche Christelijke Voetbal Bond. De CNVB, die zich ten doel stelde de beoefenaars van de voetbalsport op christelijke grondslagen te bundelen, maakte een sterke groei door.

Op 24 mei 1935 werd zodoende in Vaassen ook een club opgericht in het tuinhuisje van opoe Karrenbelt door A. Liefers, R. Prins Az., R. Prins Fz., H. Groeneveld, B. Karrenbelt en W. Prins (uit Nunspeet). Als naam werd gekozen voor V.I.O.S. (De letters stonden voor Vooruitgang Is Ons Streven).

Het terrein dat door VIOS werd gebruikt, was het (eerste) veld van S.V.V. aan de

Koekoeksweg, de huidige Industrieweg. Op deze plek kwam later de woonwijk De Molenbeek. Maar voor een voetbalvereniging was meer nodig dan een veld. Een bal was een minimale vereiste en kleedkamers moesten er ook komen.

De kosten van de kleedkamers moesten nog wel worden opgebracht, maar een inzameling bracht voldoende geld bij elkaar om de benodigde spullen te kopen. Met vereende krachten timmerde men een

VIOS jongeren 2

gebouwtje van drie bij vijf meter met daarin twee aparte kleedkamers en daarmee was dat probleem opgelost.

De kosten van de bal werd door de spelers zelf bij elkaar gebracht. Aart Liefers werd aangesteld als balbewaarder. De aanschaf van voetbalschoenen en kleding kwam ook voor rekening van de spelers zelf. Wie tijdens de crisis niet voldoende geld voor de voetbalschoenen had, kon rekenen op een renteloos voorschot van mej. A. Woenink. De kleding was eenvoudig: een zwarte broek en een wit shirt. Dat hadden de meesten nog wel in de kast liggen als ze het geld niet hadden om echte sportkleding te kopen.

De huidige geel/zwarte sportkleuren werden pas in 1960 bij de club ingevoerd.

VIOS A-team

De nieuwbakken club meldde zich aan bij de eerder genoemde christelijke voetbalbond. Deze bond zou nog tot 1940 bestaan, daarna ging deze organisatie op in de algemene voetbalbond, de KNVB.

De eerste wedstrijden verliepen niet allemaal even eenvoudig, maar de doelman wist veel ballen uit het doelnet te houden. Zodoende bespaarde de keeper de club een al te erge blamage in die eerste

wedstrijden. Maar de voetballers leerden snel en werden steeds beter. Al snel wonnen ze ook wedstrijden en werden ze een geduchte tegenstander van rivaliserende teams.

Al na enkele jaren verhuisde de club in juni 1938 naar een nieuw terrein aan de Hertenkampseweg. Daar zou de club voetballen tot 1945.

HISTORISCH GRONDGEBRUIK IN DE GEMEENTE EPE (12)

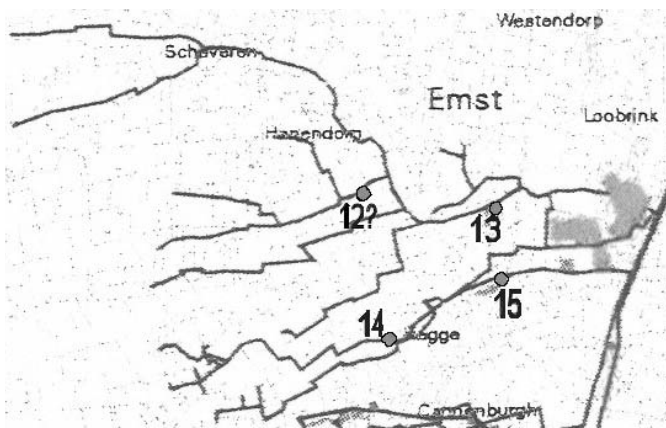
Peter Stork

8. Beken en watermolens (6)

De Smallertse Beek

De Smallertse Beek is een kwelbeek die ontspringt als een stelsel van (kwel)beekjes ten noordwesten van Emst in het Pollenseveen en ter weerszijden van de huidige Oranjeweg.

De bovenlopen van de Smallertse Beken zijn later verlengd en het einde is onder de Grift door geleid om het Apeldoorns Kanaal van water te voorzien. Bij Schaveren (schaapvoorde) was een doorwaadbare plaats. In 1729 stond aan de beek in de bovenloop een watermolen, Jan Dirksen Suijthofs papiermolen (12), ook wel de Schaverdense Molen genoemd, waarvan de locatie moet worden ingeschat. Bekend is dat bij de scheiding van de Cannenburch goederen in 1729 water en grond van deze molen toeviel aan de heer Van Eijenburg en de heer Van Dobbelsteijn. In 1762 kwam het bezit van Van Dobbelsteijn door koop weer aan de Cannenburch. Daarna wordt er niet meer over gerept. Waarschijnlijk is de molen al in de 18e eeuw verdwenen.

Beken en molenplaatsen in Emst. De ligging van de voormalige Schaverdense Molen - nr. 12 - is onzeker.

Meer succes had de dubbele papiermolen die de heren van de Cannenburch in 1693 ten zuiden van Emst, op de benedenloop van de beek lieten zetten: de Smallertse Molens. (13)

De Smallertse Beek buigt af en stroomt, als opgeleide beek, ten zuiden van Emst langs het recreatie-object 't Smallert waarin zich de huidige forellenkwekerij bevindt. De daar aanwezige waterval geeft

de plaats aan van de voormalige Smallertse Molens. De beek stroomt vervolgens door in de richting van het recreatiegebied Kievitsveld, kruist via een sifon de Grift en mondt vervolgens uit in het Apeldoorns Kanaal. Recentelijk is een omleiding om de recreatieplas gemaakt om de vervuiling van het zwemwater te voorkomen door een riooloverstort die op de beek loost.

Overeenkomst over de Smallertse Molens

Op 13 september 1693 begaf de hoogwelgeboren mevrouw douairière Van Isendoorn tot de Cannenburch zich met haar koets naar het huis van Jan Brouwer

aan de Emster Enk. Daar vergaderde het boerrecht van de Emster Enk over 'het graven en aanleggen van papiermolens'. De douairière kwam voor die molens vragen of ze naar water mocht graven en het water dan naar die molens mocht leiden. Er was een voorafgaand gesprek en de uitkomst was dat het boerrecht de hoogwelgeborene geen strobreed in de weg zou leggen (*bekroedigen nog bespiëren*). Met de uitkomst werd de douairière gelukgewenst. Het boerrecht stelde wel een voorwaarde. Geld hoefden ze niet voor de vergunning; wel een *tractement*, een vergoeding in natura, zodat de douairière nog dezelfde avond enige tonnen bier uit haar kelder liet bezorgen...

Precies 20 jaar later werd deze mondelinge overeenkomst alsnog vastgelegd in de vorm van een verklaring van twee getuigen. Die bevindt zich in het archief van de Cannenburch (Rijksarchief Gelderland, Arnhem).

Dit verhaal geeft een beeld van de juridische verhoudingen in die tijd. Het boerrecht, een soort marke, besliste over het gebruik van de *gemeene gronden* en de vrouwe van de Cannenburch moest beleefd om toestemming vragen voor het graven van een beek. De verklaring is een van de weinige gevallen waarin het graven van een sprengenbeek is vastgelegd. Maar waar er nu precies gegraven is, is niet duidelijk. Stroomopwaarts lag op de Smallertse Beek de molen bij Schaveren (12). In de stukken wordt die molen gesitueerd '*tussen de onderbeek en de Verloren Beek in de buurschap Emst aan het Westebroek*'. De tegenwoordige twee takken van de Smallertse Beek bovenstrooms van Schaveren zijn pas in de 19e eeuw gegraven. Beneden Schaveren, maar boven de Smallertse Molens, wordt de Smallertse Beek gevoed door een aantal, flink water leverende, maar duidelijk gegraven kwelbeekjes. Misschien dat de douairière die heeft laten graven?

Viskwekerij 't Smallert

In 1694 kregen Jan Bitter en Agnete van Raalte de papiermolen in pacht. In 1724 bleek Willem Bitter een pachtachterstand te hebben en de vrouwe van de Cannenburch wilde hem als pachter kwijt. Hij bleef daar als papiermaker werkzaam. Bij de scheiding van de Cannenburcher goederen in 1729 vielen water, getimmer en grond van de molens toe aan de heer Van Eijnenburg. Als papiermakers werden vermeld Ambrosius en Willem Bitter. In 1743 was rechthebbende pachter Abraham Broekhuijsen, met in 1749 Warner Veenhuizen als papiermaker. In 1762 kwamen de molens, in bezit van Van Dobbelsteijn, door koop weer in handen van de Cannenburch. In 1765 werden de Smallertse Molens door freule Odilia Ursula van Isendoorn à Blois, geassisteerd door Jan Babtist Haack als gevolmachtigde van Carel August baron van Dobbelsteijn, overgedragen aan Frans Jan Haack en zijn vrouw Catrine Elisabeth Backer.

In 1832 staat als eigenaar van de noordelijke molen vermeld Klaas Smienk en van de zuidelijke molen Pieter Louis Berkhof. In 1854 werd de zuidelijke papiermolen verbouwd tot korenmolen. De noordelijke molen is in de jaren zestig van de 19e eeuw afgebrand en opgekocht door G.J. de Graaf, eigenaar van de zuidelijke molen. De noordelijke molen werd in 1910 aangekocht door de Nederlandsche Heidemaatschappij en ingericht als broedhuis voor de zalmkwekerij.

Nijmolense Beek

De Nijmolense Beek is een sprengenbeek en wordt gevoed door sprengkoppen ten noordwesten van Vaassen. Het woord 'nije' of 'nieuw' in de naam wijst niet op de

De waterval van de voormalige Hofse Molens

beek zelf, maar verwijst naar de Nijmolens, de nieuwe naam voor de herbouwde molens die in 1745 door brand verwoest waren. De beek komt, na opleidingen voor de twee molens, uit in de Grift.

De molens aan deze beek, de Hofse Molens (14) en de oudste Nijmolen (15), zijn gebouwd vóór 1691. De sprengenbeek is dus grotendeels in het laatste kwart van de 17e eeuw aangelegd. De meeste sprengkoppen van de Nijmolense Beek zijn moeilijk bereikbaar. De meest westelijke aan de Isendoornweg is goed te zien. De meest zuidwestelijke spreng waterde vroeger af in een andere, meer zuidelijke, richting. Het wijdvertakte sprengenstelsel van deze waterrijke beek ligt geheel in het agrarische gebied. Nog lang zijn hier en daar stukjes beekwal en kwelstroken onbeschadwd gebleven. Daar kon zich in enkele sprengen een rijke vegetatie van rietorchis

handhaven, evenals een witbloeiende vorm van de kale jonker – karakteristiek voor Oost-Veluwse sprengen. Waarschijnlijk zijn de bronplanten nu verdwenen, mede onder invloed van het agrarische gebruik van de omliggende landerijen. Bronkruid maakte plaats voor lisdodden. Omdat er in de periode vóór de heide-ontginning, ongeveer de tweede helft van de negentiende eeuw, hier en daar al vrij zware bomen stonden, geeft het sprengencomplex de indruk van een oerbos wat de meeste sprengkoppen moeilijk bereikbaar maakt.

Bij de boerderij De Hofse Molen is een waterval. Dit is de vroegere molenplaats van de Hofse Molens. De opleiding van de beek voor deze molens is goed te zien waar de beek de Vaassense Binnenweg kruist.

In 1660 kregen de heren van de Cannenburch al het water en het waterrecht in Vaassen en omgeving in erfpacht. De oudste vermelding van de Hofse Molen dateert van 1691 toen deze werd verpacht aan de gebroeders Sijmons. In 1726 was dit Van Laer. In 1747 werden de beide papiermolens eigendom van de Cannenburch. Pachter werd in 1743 Hendrick Gerrits Bos. In 1760 waren dat Derck Poll en Annetie Mulders.

In 1808 was Jan Montizan pachter. In 1871 kochten de toenmalige pachters van de molens H. Westhof de zuidelijke molen en J. Reuvekamp de noordelijke molen. Reuvekamp behield het waterrad tot 1937 voor een wasserij, laatstelijk van R. van Sigtenhorst. De zuidelijke molen van Westhof was eerst een houtwolfabriek, waarbij het waterrad gehandhaafd bleef. In 1906 vestigde G.H. Westhof er een wasserij, die in 1928 werd vernieuwd waardoor er een eind kwam aan het gebruik van

De Hofse Molens in 1979. De beek stroomt van rechts naar links tussen de beide gebouwen. Het molengebouw op de voorgrond is nog duidelijk als papiermolen herkenbaar. (Foto: J.A. van Krimpen)

waterkracht. In 1963 werd er door H. Hop een vetsmelterij gevestigd, sinds 1977 DIVOL Vaassen B.V. In 1982 zijn beide molengebouwen afgebroken; alleen de waterval resteert nog.

Iets verder stroomafwaarts wordt de beek opnieuw opgeleid. Aan het eind van deze opleiding stonden tegenover elkaar de beide Nijmolens (15). Nu staat hier de verbandwattenfabriek Lemoine, voorheen Utermöhlen. De vijver (wijer) ten zuiden van de beek heet het Vlasveld. Deze wordt gevoed door beekwater en is een voorraadbassin voor de fabriek. De naam Vlasveld is afgeleid van de naam van een voormalige directeur van de fabriek: Joost Vlasveld. De beek stroomt vervolgens langs een deel van de voormalige viskwekerijen, alvorens in de Grift uit te monden.

't Vlasveld, voorraadvijver voor de 'Wattenfabriek'

De oudste Nijmolen of Nieuwe molen (15) was in 1691 als papiermolen eigendom van J.H. van Isendoorn, die het verpachtte aan Lambert en Aart Sijmons met het recht een tweede molen te bouwen. In 1717 werd een en ander verpacht aan Aaltje Hulshof, weduwe van Aert Zimons, Croon en hun zoon Willem. In 1727 was dit Jannes de Goijen of Goeijen. In 1745 werd een tweede molen gebouwd. Daarna zijn beide molens afgebrand en mochten op eigen kosten weer worden opgebouwd tegen een verminderde pachtsom. Vandaar de naam Nijmolen.

In 1751 was de molen in eigendom van Frederik Johan van Isendoorn à Blois. Het waterrecht was altijd al in het bezit van de Cannenburch. Begin 19e eeuw was de pachter van de noordelijke molen Peter Hackert tot 1834, daarna G. Palm tot 1872, papiermaker. In 1808 was de zuidelijke molen in pacht bij Aart Labots en daarna tot 1872 bij Jannes de Goeijen.

Bij de veiling van de Cannenburcher goederen in 1871/72 kwamen de molens in handen van Gerrit Palm. Zijn weduwe, Pietertje Kamphorst, verhuurde de molen in 1880 aan C.J.B. Couturier, koopman in Den Haag, en verkocht in 1882 de molen aan kolonel Roosmale Nepveu, adjudant bij koning Willem III, die er een houtverwerkingsfabriek van maakte. In 1884 kocht A.M. van Velsen Coster de Nieuwe Molen of Nijmolen. In 1891 kocht Joost Vlasveld de molen. Hij richtte er een brikettenfabriek in, in 1897 een houtwolfabriek en in 1906 een wasserij en katoenververij met verpachting aan H.H. Blijdenstein. Deze begon met de fabricage van katoencellulose en grondstoffen van kunstzijde, de 'Wattenfabriek'. Hij stond tot 1910 aan het hoofd van N.V. Utermöhlers Verbandwattenfabriek. In 1907 werd alles aangekocht door C.F. Utermöhlen die de fabriek over de beek (grens tussen Vaassen en Emst) herbouwde. Ook kwam in dat jaar de eerste stoommachine in bedrijf met een vermogen van 240 pk, in 1922 vervangen door een van 500 pk, die nog altijd aanwezig is.

In 1937 werd het waterrad van de Hofse Molen verwijderd en weer aangebracht aan de Wattenfabriek. Het is in de oorlog 1940-45 nog benut om elektriciteit op te wekken. Later heette de fabriek APCO International B.V., thans onderdeel van het Franse Lemoine, waar uit ruwe katoen diverse producten worden vervaardigd.

Het straatnaambord Hofsemolenweg herinnert nog aan de voormalige molen.

FOTOMATERIAAL

Tenzij anders vermeld, zijn de foto's bij dit artikel van J. Meijer.

DE VAASSENSE SINTELBAAN

Frans Schumacher

11 Juni 1944 Zondag

Wij zouden naar de nieuwe sintelbaan gaan kijken, op de Koekkoek, naar de wedstrijden die er zijn ter gelegenheid van de opening hiervan. We kwamen eerst langs ons huis en hebben eerst de fiets weggezet. We zijn er heen gewandeld. Er was een massa volk op het veld. Wij zijn er zo opgelopen.

De man bij de ingang zei: 'Naar de kaartjes zal ik maar niet vragen.' Wij zeiden: 'Welnee.' Ze waren aan het hardlopen, trip trip trip, ging dat over de sintelbaan, een mooi gezicht. Wij zijn de baan rondgekuierd en hebben nog een tijdje op de tribune gestaan. Die bestond uit twee rijen banken. Op de achterste banken stonden ze. Later stonden wij een keer te kort bij de baan. We moesten toen achteruit van de Wachtmeester. Het hele Politiecorps van Vaassen was bijna aanwezig. Het laatste nummer van de wedstrijden was al aan de gang. Met marsmuziek eindigde deze middag en het volk stroomde van de baan. We hebben bij de uitgang nog wezen kijken naar de sportlui uit Twello en Apeldoorn die met paard en wagen gekomen waren en ook zo weer vertrokken.

(Fragment uit het dagboek van de toen 18-jarige Anna Rijken)

Het aanleggen van een sportterrein met bovengenoemde sintelbaan gebeurde op initiatief van Sportvereniging Vaassen. Deze grote centrale vereniging was in april 1941 ontstaan, nadat leden van gymnastiekvereniging S.S.S. en voetbalvereniging Vaasser Boys in een eerder stadium al te kennen hadden gegeven wel te voelen voor een uitgebreide samenwerking.

Leden van de Vaassense gymnastiekvereniging S.S.S. (Sport Staalt Spieren) trokken in 1939 in optocht door het dorp, op weg naar het sportterrein van Vaasser Boys waar een uitvoering zou plaatsvinden.

In het seizoen 1931-1932 werd voor het eerst onder de naam Vaasser Boys met vijf teams aan de voetbalcompetitie deelgenomen. In het daaropvolgende seizoen werd het eerste team kampioen van de eerste klasse G.V.B.

Daarnaast werden de afdelingen atletiek en wandelsport en een pas opgerichte korfbalclub opgenomen in deze nieuwe vereniging, die in de volksmond kortweg S.V.V. werd genoemd. Het bestuur werd gevormd door voorzitter ir. J. van Achterberg, secretaris A.M. Heijndijk, penningmeester E.J. Eggink en de commis-

sarissen A.P. Salverda en J. Broekhuizen. De directies van N.V. Industrie en Vulcanus gaven financiële ondersteuning aan deze uitgebreide samenwerking op sportgebied. Venz, de NV Utermöhlens Verbandwattenfabriek en papierfabriek Van Delden volgden al snel dit voorbeeld.

Ook de in juni 1939 opgerichte wandelsportvereniging D.O.T. (De Oolijke Tippelaars) sloot zich in 1941 aan bij de hoofdvereniging S.V.V.

Sportvereniging Vaassen telde een maand na de oprichting, nadat de afdeling tennis was toegevoegd, ongeveer 300 leden. Verder waren er besprekingen gevoerd met de bestaande ijsvereniging en bestonden er plannen voor de oprichting van een zwemclub.

Op 13 december 1941 hield de jonge vereniging S.V.V. haar feestavond in hotel Spoorzicht. Voorzitter J. van Achterberg opende met een korte toespraak, waarin hij de noodzaak van samenwerking en het meer beoefenen van sport benadrukte. Hij betreurde het lange wachten op toestemming van de autoriteiten voor de bouw van een gymnastieklokaal. Bouwgrond was gekocht en de tekeningen lagen klaar.

Verder deelde hij mede dat een tweede sportveld, een terrein op de Koekoek, door de Heidemaatschappij zou worden aangelegd. De kosten werden voor 40% door het Rijk vergoed. Commissarissen van de N.V. Industrie zouden gaan zorgen voor kleedkamers.

Nadat in mei 1942 de afdeling zwemmen was opgenomen, kwam de vereniging tot een ledenaantal van meer dan 500.

Voor zover ik heb kunnen nagaan werden in 1943 de eerste concrete plannen gemaakt voor de aanleg van een sintelbaan. Het uitgekozen terrein lag aan de Koekoeksweg en was eigendom van de N.V. Industrie. De realisatie ervan mag bijzonder worden genoemd, zeker gezien de oorlogsomstandigheden.

Voor zijn vele belangrijke werk op sociaal en cultureel gebied ontving J. van Achterberg (links op de foto) op 29 april 1960 een lintje uit handen van burgemeester C.N. Renken. Van Achterberg werd benoemd tot officier in de Orde van Oranje-Nassau.

Ned. Athletiek-Unie, dat Gelderland en Overijssel zonder Twente omvat. De beide andere banen bevinden zich in Deventer en Nijmegen.

Vaassen kreeg met de komst van de sintelbaan naast aanzien ook jaloerse blikken. Zo kopte het *Twentsch Nieuwsblad*:

Enschede jaloersch op de Vaassensche sintelbaan

Een groote handicap voor de atletiek-beoefening in Twente is het gemis aan sintelbanen. Een stad als Enschede b.v., welke op sportgebied zoo vooruitstrevend is en waar van overheidswege zooveel gedaan is voor den aanleg van sportterreinen, mist een sintelbaan.

Die te Vaassen is de derde sintelbaan in het Oostelijk district van de

Verderop in het artikel wordt uit de doeken gedaan hoe de aanleg van de baan verliep:

De sintelbaan in Vaassen is tot stand gekomen dank zij de eenheid op sportgebied. De vereniging telt niet minder dan 600 leden, dat is 12 procent van de Vaassensche bevolking. Het vorig jaar voelde men de behoefte aan een sintelbaan. Men keek eens rond en zag een stuk onontgonnen land en men dacht: hier moet onze baan komen! Het heele stuk land werd omgeploegd, men legde er een dek van zwarte aarde overheen en ging net zoo lang walsen tot men een effen stuk grond had. Toen was het eerste werk de plaats uitmeten, waar de baan moest komen en men ging meteen aan het graven. Met alle macht werd er gewerkt, men sleepte puin aan, stortte dit in de "loopgraaf", legde er groote slakken overheen, ging weer walsen, net zoo lang tot ook dit weer effen was en men kon toen beginnen met de topklaar, het meest omvangrijke werk, waarmede het succes van de baan staat of valt. Toen, na een jaar van toegewijden arbeid, had men een sintelbaan, een echte athletiekbaan, waarop menige stad jaloersch kan zijn. Want de baan is van uitstekende kwaliteit en Slegt verbeterde er het Oostelijk record op de 5000 M.

Is dit voorbeeld niet iets ter navolging voor een der Twentsche steden? Bijvoorbeeld voor Enschede, waar puin voor de onderlaag te kust en te keur te krijgen is, zo vraagt het blad zich ten slotte af.

Terug naar zondag 11 juni 1944

Om de opening van de sintelbaan onder de aandacht te brengen, organiseerde de afdeling gymnastiek en atletiek van S.V.V. op deze dag regionale atletiekwedstrijden. Bovendien maakte S.V.V. van de gelegenheid gebruik om de baan aan genoemde afdelingen over te dragen. Een officiële opening, zo was besloten, zou pas na het einde van de oorlog plaatsvinden.

Er hadden zich 325 atleten aangemeld, maar om verschillende redenen kwamen er

Het tweede veld van S.V.V., dat beginjaren 70 plaats moest maken voor de parkeerplaats van sportcentrum De Koekoek. Helaas heb ik (nog) geen foto kunnen vinden waarop de sintelbaan goed te zien is.

die zondag maar ruim 200 opdagen. Deelnemende verenigingen waren o.a. A.V. '43 uit Apeldoorn, V.I.O.D. uit Doetinchem, Excelsior uit Babberich, Hercules uit Epe, Go Ahead uit Deventer, Quick uit Nijmegen, V en K uit Twello, Daventria uit Deventer. Er werden twee oostelijke records verbeterd en het aantal toeschouwers bedroeg ruim 1500.

Initiatief van 'Vaassen' geprezen

M. van den Berge schreef in dagblad *De Telegraaf* waarderende woorden en liet weten dat ons land slechts 15 sintelbanen telde, terwijl in het buitenland er eigenlijk nooit een sportterrein wordt aangelegd zonder sintelbaan:

Met vreugde en voldoening kan men daarom melding maken van het initiatief van een kleine, provinciale sportvereniging, die een nieuw sportterrein deed aanleggen en daarbij een sintelbaan niet vergat. De sportvereniging "Vaassen" gaf stad en land een goed voorbeeld. Rond het mooie voetbalveld ligt een keurige 400 M sintelbaan met goede rechte einden en werp- en springplaatsen.

Deze baan is in den winter ook als ijsbaan te gebruiken. Dit feit alleen al moet voor vele sportclubs in het land, die willen trachten het verenigingsleven ook tijdens ijsperiodes levendig te houden, een lichtend voorbeeld zijn.

Men vrage eens bij de nijvere bestuurderen van de sportvereniging "Vaassen", hoe dit alles financieel te bereiken is en men zal verbaasd staan.

EEKSCHILLEN

Seizoensarbeid uit vroeger tijden

Eric de Graaf

Op Internet lazen we een zeer lezenswaardig verhaal van Eric de Graaf over het eekschillen. Het was al een tijdje geleden gepubliceerd in De Mothoek, 19e jaargang, 2003-1, het orgaan van de Heemkundige Vereniging Nuwenspete. Hoewel de situatie in Epe, wat sommige punten betreft, wel wat anders was, heeft de redactie besloten toch dit artikel te plaatsen.

Inleiding

Eek is een streeknaam voor eik. Eekschillen is het verwijderen van de schors van de (inlandse) eik in de periode dat deze 'mals' wordt, dat wil zeggen: als de sapsroom van de wortels naar de takken op gang komt. Dit gebeurt in het voorjaar als de temperatuur stijgt. Tijdens de eerste weken van dit proces kunnen bomen of struiken gekapt of gezaagd worden zonder blijvende schade aan de boom toe te brengen.

Het gebruik van eek

Zoals gezegd wordt het eikenhakhout ontdaan van de schors. Deze schors, eigenlijk de bast en de schors, bevat stoffen die een dierenhuid kunnen looien tot leer. Zo'n huid op zich is niet duurzaam omdat deze uit eiwitten bestaat en die bederven nu eenmaal, denk maar aan ons voedsel. Het looiproces is het dusdanig bewerken van de huid dat deze niet meer aan bederf onderhevig is. De looistoffen veroorzaken chemische reacties in de huid waardoor die bestand is tegen rottingsbacteriën. Bovendien blijft de huid soepel als deze opdroogt. Dan kan er schoeisel, riemen, kleding, tassen en dergelijke van gemaakt worden.

De leerlooier

Het toepassen van leer als grondstof is al duizenden jaren oud. Bij toeval zal wel ontdekt zijn dat huiden niet meer bederven als ze met vochtige boomschors in aanraking komen. De eikenschors, maar ook de schillen van de acaciaplant en de mimosa onder andere, bleken een looiende werking te hebben. In de loop der jaren is zo met vallen en opstaan veel kennis en ervaring opgebouwd om bijvoorbeeld een koeienhuid geschikt te maken voor zoolleer of leer voor tuig of welk ander doel ook. Dit looien gebeurde vroeger in de dorpen en in de steden. Allerlei straatnamen herinneren nog aan dit beroep: woorden als Looierij, Looierstraat komen we nog op menige stadsplattegrond tegen.

Zelfs de naam Looiersgracht zie je soms. Het water uit de stadsgracht zal dan wel gebruikt zijn. Meestal werden de huiden in kuilen of vaten gelegd en tussen de huiden werd de gemalen eikenschors, de run, gestrooid. De vaten werden gevuld met water en het looiproces nam een aanvang. Stoffen in de schors, het looizuur, werkten, zoals gezegd, in op de huiden. Dit proces kon vele maanden duren; voor goed zooller was zelfs twee jaar nodig.

Als het looiproces voltooid was en een goed, weerbestendig soort leer was ontstaan, kon de schoenmaker, tassenmaker of stoffeerder aan de slag. Omwonenden van zo'n looierij waren niet altijd gelukkig met het bedrijf omdat het looien met veel stank gepaard ging. Het zal ze dan ook niet gespeten hebben dat deze activiteiten geconcentreerd werden in fabrieken en uit de bebouwde kom van dorpen en steden verdwenen.

Tegenwoordig is het looiproces versneld door technische verbeteringen, maar plantaardige looistoffen worden ook nu nog gebruikt. De Langstraat in Noord-Brabant werd een bekende streek waarin huiden werden verwerkt tot leer en de Nederlandse schoenenindustrie heeft zich in het verleden dan ook in de buurt van deze leerlooierijen gevestigd.

Waarom gingen de Veluwenaren eken?

Op de Veluwe waren voor de Tweede Wereldoorlog de landbouw en de bosbouw belangrijke bronnen van inkomsten. Industrie bestond slechts op bescheiden schaal en veel mensen waren dus afhankelijk van wat de grond opleverde.

De boerenbedrijven waren klein, alleen langs de 'zee', de voormalige Zuiderzee, woonden de wat 'grotere' boeren.

Landarbeiders en daggelders stonden onder aan de maatschappelijke ladder en leidden noodgedwongen een eenvoudig bestaan. Behoorlijke sociale wetgeving kwam eigenlijk pas na de Tweede Wereldoorlog tot stand, de Werkloosheidswet is van 1949. Als je geen werk had, werd er vaak armoede geleden. Voornamelijk de winter was een moeilijke periode en in noodgevallen heeft de diaconie van de kerk heel wat moeten bijspringen. In het voorjaar en in de zomer werd het geld verdiend om het hele jaar te kunnen doorkomen en eventuele schulden bij de kruidenier of bakker, bij wie men had kunnen 'poffen', af te lossen.

Iedere landarbeider probeerde zelf een of meer koeien te krijgen, een geit, kippen en een varken om geen melk, vlees en eieren te hoeven kopen. Ook had men meestal wat grond gekocht of gepacht zodat aardappelen, rogge en groenten verbouwd konden worden. Met hard werken, zuinig leven en een beetje geluk kon men zo de eindjes aan elkaar knopen, maar ziekte of een misoogst kon jarenlange arbeid soms tenietdoen.

Het werken bij een boer, liefst vast werk gedurende het hele jaar, leverde geld op. Andere bijverdiensten waren ook welkom, zoals bosbessen plukken, sprokkelhout verkopen, varens en mossen zoeken en verhandelen, eikels en dennenappels verzamelen en soms stropen.

Advertentie van een holtbaas

Zo is het eekschillen voor de arme Veluwebewoners een belangrijke mogelijkheid geweest om na de lange winter in korte tijd relatief veel geld te verdienen. Dit gebeurde kennelijk al honderden jaren. Al in 1648 vermeldt Ernst Brinck in zijn *Beschrijving van Harderwijk* dat de stad een bloeiende handel kende in eek of schors van eikenhout.

In Nederland kwamen in vroegere jaren veel meer eiken- en berkenbossen voor dan naaldbos, dat nu vaak overheerst.

Bosexploitatie met als doel hakhout en run kwam veel voor en gebeurde op een intensieve manier, plaatselijk met bemesting, grondbewerking en begreppeling. Door economische oorzaken, zoals de invoer van industrieel gemaakte looistoffen en de invoer van looi-extracten uit het Zuid-Amerikaanse quebracho-hout, verminderde de vraag naar run die in Nederland geproduceerd werd. Dit gebeurde vooral in het laatste deel van de negentiende en in het begin van de twintigste eeuw. Bovendien speelde de opkomst van de steenkoolmijnbouw in Zuid-Limburg een rol waardoor de vraag naar brandhout minder werd. Boseigenaren hebben dus genoeg redenen gehad om op andere vormen van bosexploitatie over te gaan.

Waar gingen ze naartoe?

Behalve op de Veluwe kwamen de eikenbossen ook veel voor in de Friese Wouden, Drenthe en in de Kop van Overijssel. Eikenhakhout of akkermaalshout langs de akkers leverde eveneens geschikt hout om te eken.

Handelaren gingen naar de grondbezitters in deze streken en kochten dan de kaprechten in bepaalde bospercelen. Deze 'holtbaozen' hadden contacten met Nunspeeter families en schreven deze dan aan met de vraag of zij op die percelen wilden gaan houten. Zo werd het eekschillen in Nunspeet genoemd. De families gingen met graagte hierop in en dit alles verklaart de jaarlijkse trek van gezinnen naar het noorden. Na de winter werd alles in gereedheid gebracht: bijlen en zagen werden geslepen, de kruiwagen werd nagekeken, voedsel werd ingeslagen, zeildoek gerepareerd. Kortom, voorbereidingen voor een lang verblijf buiten het dorp werden getroffen. De hele buurt leefde mee. Vanaf 1870 werd 's zondags voor het vertrek in de kerk een bidstond gehouden. De dominee preekte dan uit Psalm 121:

Ik hef mijn ogen op naar de bergen.

Vanwaar zal mijn hulp komen?

Mijn hulp is van de Here

Die hemel en aarde gemaakt heeft. (enz.)

Na de dienst kregen de gezinnen christelijke lectuur van de kerkenraad mee en de volgende dag vertrok men. In 1924 trokken er nog 24 Nunspeeter families weg.

De Zoom

Voor al 'op de Zoom', het deel van het dorp beginnend op het huidige oude industrieterrein tegen de spoorlijn en doorlopend tot Hulshorst, woonden de ekers. Velen woonden in de voor deze streek kenmerkende locomotiefhuisjes. Begin mei kon je dan zien hoe deze huisjes werden dichtgespijkerd. De koe, als men die had, werd naar opoe gebracht. Have en goed werden op kruiwagens geladen, en bepakt en bezakt gingen de families lopend richting Elburg naar de haven, vanwaar ze de boot naar Lemmer namen.

Haasloop Werner geeft in 1845 een kleurrijke beschrijving van deze tocht:

'Voor een vreemdeling levert zulk een optocht een belangrijk gezigt op, en hij –die dezen trein volgt en ziet hoe dezelve aan de haven van Elburg, (buiten de Zeepoort, thans Vischpoort) halt houdt, alle meubels en huisraad ontlaadt, hoe ieder gezin op de kade het bivouac opslaat, en daar, omschanst door hunne kasten en kisten, zich als het ware te huis bevindt; hoe de moeders hare zuigelingen verzorgen, als waren zij beveiligd voor de oogen van iedere aanschouwer; hoe ieder gezin zich om een kist verzamelt ten einde een koude maaltijd te nuttigen,– zoude zich in de armere luchtstrekken van Italië verplaatst menen te zien, waar zoo vele Lazaroni hun leven onder de blote hemel doorbrengen, of hij zoude in den waan verkeeren, dat hij eene afdeling van die armoedige Duitschers zag, welke door honger gedreven, hun vaderland verlaten, om te beproeven, of het vrije Amerika hun minder stiefmoederlijk zal behandelen.'

Niemand bleef achter, tenzij je te oud was of ziek. 'Wie kloppen kan, die mut mee' was het devies. Het verhaal gaat dat ooit in het veld drie oude vrouwen aan het werk waren die samen 265 jaar oud waren. Zelfs de zogenaamde 'platte kinderen' -baby's die nog niet konden lopen, en dus in de kruiwagen op strohaksel werden gelegd- waren van de partij. Over de kruiwagen kon het in lijnolie gedrenkte 'oliekleed' gespannen worden als het regende. In Lemmer werden ze soms door de houthandelaar met een wagen opgehaald, maar als deze er niet was, liepen ze naar het bos waar ze de komende weken zouden doorbrengen. Met de komst van het spoor werd het gebruik van de boot natuurlijk minder. Bekend is dat Baron C.W.F.

Mackay, die van 1908 tot 1938 burgemeester van Nunspeet was, de houters persoonlijk een ontbijtkoek meegaf bij het instappen van de trein. Wanneer ze in Friesland waren, begeleidde de dorpsjeugd de eekschillers wel met het volgende liedje:

*'Daar komen de eekschillers van Veluwe an,
ze hebben de geit op de wagen gespannd,
ze hebben op de hei hun hutten gebouwd,
ze gaan naar de bossen en kloppen het hout.'*

Leefomstandigheden in het eekschillersgebied

De handelaar had voor onderkomen gezorgd bij een boer, maar het kwam in de negentiende eeuw ook voor dat in het veld een kuil gegraven werd en met hout, plaggen of zeildoek een soort hut werd gemaakt. Hierin huisde men 's nachts.

In 1910 doet de inspecteur van de Volksgezondheid onderzoek naar de 'tijdelijke verblijven van de seizoenarbeiders in Friesland, Groningen, Overijssel en Drenthe' en constateert dat vele gezinnen in hooischuren slapen op een laag stro. Hij schrijft onder meer in zijn verslag:

"In het Hollandscheveld, gemeente Hoogeveen, vond ik een gezin werkzaam als volgt: E. Pater van Nunspeet, met vrouw, twee zoons van 22 en 15 jaar en één dochter van 11 jaar. Dit gezin had ter beschikking een houten keetje, zonder raam of luchtkoker, lang 3.50 m, breed 2.5 m, hoog aan twee zijden 2.- m en onder de nok 2.60 m en gedeeltelijk gedekt met asfaltpapier. Deze kleine verplaatsbare keet diende als nachtverblijf voor het vyftal huisgenoten, bovendien voor het schaap, dat men 's nachts om verschillende redenen niet buiten kon laten, en tot berging van een groote kist waarin goederen en levensmiddelen geborgen werden. Een houten vloer of enige afscheiding ontbrak, waarom op den boschgrond een strobed met enig beddegoed tot gemeenschappelyke slaappleats diende. Met hun vyven konden zij per week ongeveer f. 35,- verdienen.

Het hoofd van het gezin vond het uitnemend, dat een nader onderzoek plaats vond, omdat hy, juist op den morgen van mijn bezoek, aan houtbaas Prins medegedeeld had een volgend jaar niet weer in zulk een ongeschikte keet te willen verblijven."

Het is duidelijk dat de inspecteur vindt dat de huisvesting slecht is, want elders vervolgt hij zijn rapport met:

"Uit het boven meegedeelde blijkt overtuigend dat de tydelijke verblyven van houthakkerschillers in veel opzichten onvoldoende zijn. Allen hebben my verklaard, dat zy verbetering noodig achten, maar de omstandigheid, dat zy na een korte tyd van velerlei ontberingen en harden arbeid, met een goed gevulde beurs huiswaarts kunnen gaan, maakte hen zeer inschikkelijk."

Op de plaats van bestemming wachtten de eekschillers een warme dag af, omdat bekend was dat dan het sap in de struiken begon te stromen. Dan was het werken geblazen, van de vroege ochtend tot de late avond.

Om vier uur 's morgens werd begonnen door de mannen, de vrouwen kwamen wat later. Men hield zich aan een strak tijdschema en er werd doorgewerkt tot negen uur 's avonds. Iedere keer werd het werken onderbroken voor het drinken van koffie, eten van brood of de warme maaltijd. Aan een driepoot hing een koffiepot of een gietijzeren ketel zodat gekookt kon worden. Het water werd uit de sloot of vaart gehaald, het werd gezeefd, gekookt en weer gezeefd en was dan

geschikt om gedronken te worden. De geit, de daglonerskoe, leverde de melk voor de kinderen en voor de koffie.

Bruine bonen, kapucijners en varkensvet werden vaak van huis in de 'boskist' meegenomen en in het veld zorgde moeder dan voor het eten, aangevuld met aardappels en sla van de boer. Het gesmolten vet diende als jus. *'Je moest snel eten, anders was het vet weer gestold, en dat smaakte niet'*, vertellen de houters. Op het brood werd deze reuzel ook wel als broodbeleg gedaan.

Wanneer je voedsel wilde bewaren om op een later tijdstip van de dag op te eten, zocht je een 'mik', een gevorkte tak, en die stak je in de grond. Hierin hing je dan de broodzak of de mand.

Albert Westhuis, geboren in 1924, ging als kind van nog geen jaar oud met zijn ouders naar Friesland en tot de Tweede Wereldoorlog hebben hij en zijn familieleden hier 'gehout'. Hij vertelt:

'Het waren de jonge bossen waarin gewerkt werd, van 10 tot 14 jaar oud. Mijn vader kapte of zaagde de bomen, mijn oom haalde de takken van de stam, een ander familielid kapte de stammetjes op lengte.'

'Drie handen en een kijkuit' (iets extra) was de standaard, dit is ongeveer 40 cm. Vervolgens werden de stammetjes zo lang beklopt tot de schors losliet. Dit moest je niet te lang doen om de schors niet te beschadigen: een paar tikken aan de ene kant van het stammetje, een paar aan de andere kant en dan kon je het hout uit de bast schuiven. Vrouwen en jongens deden dit lichtere werk met speciale klopbijlen die qua grootte en gewicht verschilden. Dit hing weer van de dikte van de stam af. De takken en stammetjes werden dan ook gesorteerd op dikte. Je hield dan onder andere het talhout over, dat per vimme, 104 stuks, verkocht werd, vooral als brandhout. Dit vond zijn weg naar de grote steden, maar bekend is dat ook palingrokerijen en visdrogerijen afnemers waren. Zelfs staken Volendamers met hun botters de Zuiderzee over om dit talhout op te halen. De palen, het dikste hout, waren bestemd voor de mijnen en de bongel, iets dunner, werd in de kachel gestookt. Het dunste hout, de takken en twijgen gingen naar de bakkers voor de oven.

Het eigenlijke eekschillen, het kloppen, werd in een kuil gedaan, om niet de hele dag gebogen te moeten staan. Eerst werd in het bos wat ruimte gemaakt, het klopveldje, en hierin werd dan een gat gegraven van ongeveer 60 cm diepte, de afstand van knie tot voet. Op de rand van de kuil was een 'beukenbluk', een stuk stam van een beuk van ongeveer 80 cm lengte, ingegraven. De helft ervan stak boven de

grond uit. Op dit blok werden de stammetjes geklopt. *'Je had vaak kloven in je handen die pijn deden, maar als je doorging met kloppen totdat de kloven gingen bloeden, was je de pijn kwijt', vertelt een oude Vierhouder die in zijn jonge jaren nog geëkt heeft.*

Albert Westhuis: 'In de kloven van je hand kon je ook warme pek doen, dit liet je drie dagen zitten en de wonden van je handen waren genezen. Ook hielden sommigen hun handen wel in de urine. Je liet dit intrekken in de huid en wanneer je na een uur je handen in de beek waste, was de pijn ook minder.'

De eek, de schil van de eik dus, werd tussen vier paaltjes gestapeld. Wanneer de ruimte tussen de palen vol was, werd de eek samengebonden met een twijg en het werd per mudde verkocht, zo'n 136 pond. De schors werd dan naar de eekmolens vervoerd, die het fijnmaalden. In Meppel bijvoorbeeld wordt in een krantenartikel van 28 juli 1860 vermeld hoe 169 wagens met 800 mudden eikenschors van 70 kg werden aangeleverd.

De houters werkten ook de hele zaterdag tot zes uur. Zondag was de rustdag die dan ook gebruikt werd om het tekort aan nachtrust in te halen en ervaringen met andere houtende dorpsgenoten uit te wisselen.

'Na twaalf tot zestien weken gewerkt te hebben, was er van het bos niet veel meer over, behalve de stobben, maar na tien jaar waren deze wel weer zo ver uitgegroeid dat er opnieuw geëkt kon worden', vertelt Albert Westhuis.

Deze stobben of stronken konden wel 300 jaar oud zijn. Wanneer een bos niet meer gebruikt werd om te eken, werden deze stronken soms op 'enen' gezet, dat wil zeggen: één tak kreeg de gelegenheid tot boom uit te groeien, de eikenspaartelg. Het gevolg is dan wel dat je te kleine bomen op grote stronken krijgt. Kenners kunnen nu nog zien dat er vroeger geëkt is.

In de gemeente Nunspeet herinneren straatnamen nog aan de houtersperiode: namen als Eekschillersweg, Talhoutweg en Houtersweg zijn daar voorbeelden van.

In vele Nunspeeter families bestaan nog herinneringen aan deze tijd. De vermoeiende tochten met kruiwagens of karren naar het noorden zullen niet gauw vergeeten worden. Een oude Nunspeetse vertelt daarover:

'Mien moe ging ook op een keer mee eken. Ze leup van Reintjen op alle dagen. Ze kwam zo schrooi (mager) as een talhout weerumme. Ze hef de tied (het leven) er bie ehouden mit melkmoes (een gerecht van karnemelk met gort en rozijnen en rookworst) en schellaas (een strook varkensribbetjes).' Nu nog zijn er contacten tussen Nunspeeter en Drentse families, die stammen uit de eekschillersperiode. Nunspeetse kinderen hebben hun eerste levenslicht in Friesland of Drenthe gezien maar ook zijn er Nunspeeters overleden in het noorden. De akten opgemaakt voor deze gebeurtenissen zijn in de archieven nog te raadplegen.

Huiswaarts

Omstreeks St. Jan, dit is op 24 juni, stopten de houters met het werk. Er zijn ook wel verslagen van ekers die langer doorgingen, maar na St. Jan laat de schors moeilijker los en dat maakt het werken niet gemakkelijker.

De gezinnen gingen terug naar de Veluwe, de schulden werden betaald en het leven van alledag hernam zijn vertrouwde gang.

Soms bleven er nog mannen achter in het noorden om de boer te helpen bij de hooioogst. Ook wordt wel beschreven hoe mannen naar Holland trokken om als seizoenarbeider te werken of naar de Achterhoek gingen om geld te verdienen door rogge te maaien.

Van de houthandelaar hadden ze een voorschot gekregen maar de definitieve afrekening kwam vaak later. Deze was afhankelijk van de marktprijs. In 1895 werd voor goede kwaliteit eek f. 3,50 tot f. 3,75 voor 136 halve kilo's betaald, volgens de *Meppeler Courant*.

Na de Tweede Wereldoorlog is er niet meer 'gehout', althans niet meer op grote schaal. Zoals vermeld is de vraag naar de in Nederland geproduceerde run verdwenen. Gelukkig kwam in Nunspeet geleidelijk meer werkgelegenheid buiten de land- en bosbouw zodat het ook niet meer nodig was uit houten te gaan in het noorden.

Alleen in de herinnering zal het eekschillen nog voortleven als voorbeeld van seizoensarbeid uit het verleden onder omstandigheden die nu niet meer geaccepteerd zouden worden.

Stobben langs 't Frusselt in Vierhouten

Bronnen

De eekschillers van Doornspijk, Jac. Overeem

Eekschillers op pad, R.B. van der Molen

Interview A. Westhuis

Knipselverzameling W. Bonestroo

Over eekschillen of eken, Oudheidkundige Vereniging 'Herderewich'

Nunspeet 1910, deel 2, Werkgroep archief en genealogie 'Nuwenspete'

Illustraties

Deels overgenomen uit *De Mothoek* en deels afkomstig van Museum Vaassen Historie.

Artikel © Stichting Oudheidkamer Nunspeet 2009

WEGEN OP DE VELUWE

Dianne Hamer

Tegenwoordig zijn goed begaanbare wegen vanzelfsprekend, maar dat is natuurlijk niet altijd zo geweest. De wegen waren vroeger slecht en verre van ideaal. Niet verhard met straatstenen was de weg niet meer dan een karrenspoor in het zand. De overheden moesten regelmatig voorschriften geven om de wegen begaanbaar te houden. Was de weg half overwoekerd door struikgewas, dan kwam er een opdracht om de weg weer vrij te maken. Als een belangrijke persoon zijn komst had aangekondigd, dan was dat reden om al te weelderig groen te snoeien en de diepe knipgaten in het karrenspoor te dichten. Regen en sneeuwval waren grote boosdoeners. Zo moesten de postwagendiensten vaak gestaakt worden omdat de weg onbegaanbaar was. Gingen ze toch, dan werden met takkenbossen de ergste gaten gevuld. Men kan zich voorstellen dat dit het plezier in het reizen niet ten goede kwam, dat ging met horten en stoten.

Ook een droge zomer was slecht voor de kwaliteit van de weg. De wielen bleven vaak steken in het rulle zand. Niet zelden moesten passagiers dan uitstappen en een handje helpen om de wagen weer op gang te brengen. Bij droog weer en sterke wind ging het zand stuiven. De vier paarden konden dan de postkoets niet meer trekken en dan was het uren wachten tot er hulp kwam. Een weinig comfortabele positie voor de voerlui en de passagiers, maar ook voor de paarden die nat en bezweet in felle kou of grote hitte moesten wachten.

Vóór 1830 waren er, behalve de verharde weg van Amersfoort naar 'het Loo' alleen maar zandwegen op de Veluwe. In 1809 had koning Lodewijk Napoleon

deze weg aan laten leggen om gemakkelijker op zijn jachtterrein te kunnen komen. Voordat de Zuiderzeestraatweg in 1829 verhard werd, had men 12 uur nodig om per postkoets van Zwolle naar Amersfoort te reizen. De Veluwe was een woest en onherbergzaam gebied waar de misdaad hoogtij vierde. Grote stukken waren bedekt met heide en waar die was verdwenen door overbeweiding met schapen, lagen er zandverstuivingen zover het oog reikte. Wolven, wilde zwijnen en dieven huisden er. Stadhouders en koningen hadden er hun jachtterreinen. Alleen aan de randen langs de Zuiderzee, de Rijn en de IJssel waren gebieden ontgonnen en bewoonbaar. Het midden was één grote wildernis.

In de loop van de 19e eeuw groeide het besef dat de wegen aangelegd en verbeterd moesten worden om de levensvatbaarheid van het gebied te vergroten. Er moesten maatregelen worden genomen en als gevolg daarvan verscheen in het *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek* een 'Beknopt statistiek overzicht der wegen op de Veluwe, op den 1sten Januarij 1859' door Mr. B.W.A.E. Sloet tot Oldhuis:

'Na de invoering van het Provinciaal Reglement op de Buurtwegen in 1823, is mij geen algemeene staat of overzicht van de Gelderse wegen bekend. Het is zoo voor dit, als voor de volgende geslachten, niet onverschillig te weten:

Wanneer de veelvuldige verbeteringen hebben plaatsgehad.

Op welke wijze die zijn daargesteld.

Welke subsidiën daarvoor zijn gegeven en door wie.

Men spoort thans nog wel de geschiedenis na der wegen, die reeds voor eeuwen bestaan hebben. Laat ons echter zien, wat er met de wegen in onzen tijd en onder ons oog geschied zij! Velen zijn door andere vervangen en zullen niet of slechts met een enkel woord worden aangestipt.

Ik heb hiervoor de Veluwe uitgekozen, als die streek van ons Vaderland, waar ik de eer gehad heb meer dan 20 jaren (van 1828-1851) districts-commissaris te zijn geweest en waarmede ik dus geacht mag worden het beste bekend te zijn. Het onderhoud der wegen, zowel door het Rijk, de Provincie, als de gemeenten en particulieren is goed. Waar het tegendeel plaats heeft zal dit opgegeven worden."

Over de gemeente Epe en omgeving schrijft hij:

'Bij het dorp Terwolde is een grindweg het 'Vuile gat' genaamd loopende in de richting van Nijbroek, Oene, Vaassen en Epe; deze weg is nu geheel begrind en splitst zich in twee takken, die naar Vaassen en Epe lopen, over het grondgebied der gemeente Epe. Hij is geheel ten koste der gemeente Epe en heeft geen tol. Deze bijzondere gelukkige omstandigheid vordert eene verklaring, temeer omdat deze bron van inkomsten nu meermalen zal voorkomen. Er bestond op de Veluwe eene hoeveelheid heidegronden, onbetwistbaar aan het Rijk in eigendom toebehoorende. Sedert onheugelijke tijden waren deze gronden heerloos, maar in volgebruik bij de ingezetenen, die er naar lust en believen mede handelden, zonder er iets, zelfs eenige belasting voor te betalen. Deze stand van zaken kon echter niet langer duren. Het Rijk begon belasting in te vorderen, maar niemand wilde die betalen. Het scheen mij toe, dat het best was, als het Rijk deze gronden op billijke voorwaarden aan de gemeenten verkocht en dat hierin groot voordeel voor beide partijen voorzien was, zoo heb ik niet opgehouden daarop te blijven aandringen, tot het mij is gelukt, om, na een strijd van 10 jaren, deze gewigtige zaak in 1842 tot stand te brengen.'

De gronden werden aan de gemeenten Oldebroek, Doornspijk, Ermelo, Putten, Ede, Renkum, Epe en Heerde verkocht en er werd een goede betalingsregeling ingesteld. Sloet vervolgt:

'Behalve deze verkochte gronden, bleef er genoegzaam grond voor de schapen, plaggen en schadden¹⁾ over; daarbij werden er in verschillende gemeenten bepotingen als breede singels langs de wegen aangelegd.

Overal werden deze gelden op nuttigste wijze gebruikt, hetzij door belegging op het grootboek, door aflossing van schulden, door de renten te gebruiken, tot betaling van het tekort op de verwaarborging van de rente voor het kapitaal van de straatweg langs de Zuiderzee en voor verbetering van wegen. Epe begon met het laatste. Ziedaar het fonds, waaruit de kosten voor de wegen van Vaassen en Epe op Deventer konden bestreden worden, zonder dat het nodig was, tol te heffen.'

'Als vervolg op de weg Arnhem-Apeldoorn vermeld ik nu de grindweg van Apeldoorn over Vaassen, Epe en Heerde op Hattem, want deze weg beheerst als het ware deze gemeenten, daar de hoofddorpen ervan doorsneden worden. Hij is lang 31143 ellen en heeft 5 tollén. Plaatsen wij ons op de grenzen van Apeldoorn, dan levert deze weg aanvankelijk niets merkwaardigs op. Aan hen, die het welvarende dorp Vaassen niet kennen, wordt aangeraaden, eene korte wijl te vertoeven tot bezichtiging van de schoone buitenplaats "de Kannenburg", thans in eigendom behorende aan den Heer d'Isendoorn á Blois. Dit kasteel behoort tot de oudste en best onderhouden van ons Vaderland.

In 1402 werd zekere Klaas van Herwen er mede beleend. Het was hier dat de beruchte Maarten van Rossum veel vertoefde. Hier wordt zijn bekkeneel en een schoon portret - ten voeten uit - nog gevonden en de eigenaar vermeent de beste bewijzen voor de identiteit van ouds te bezitten. Zijn plat, breed en ingedrongen bekkeneel met een sabelhouw voorzien, komt zeer goed met het portret overeen.

De tegenwoordige eigenaar bezit een verlof door keizer Karel V verleent, tot oprichting van

eenen papiermolen in 1500. Deze plaats is beroemd om de prachtige eikenboomen die zeer goed met die van het Loo en het Haagsche bos kunnen mededingen.

Van Vaassen ontwikkelt zich een zandweg op Gortel en Soerel die ten westen op Apeldoorn en ten oosten op Epe schiet; deze dient bijna uitsluitend tot aanvoer van landbouwvoortbrengselen en heideplaggen.

Behalve de reeds opgegeven wegen onder Epe is daar een weg onder voor de buurschap Emst en de gemeente Voorst door Terwolde.

Uit Epe schiet een weg op de Griftvaart, Oene en Nijbroek; deze is begrind tot Oene en van veel belang.

Langs het geheele Griftkanaal loopt een weg, die over het algemeen zeer zandig is en bij betere wegen weinig gebruikt wordt.

De weg van Epe over den Zwaluwenburg op Oldenbroek en Elburg is begrind en van veel belang. De kosten door de gemeenten gedragen, waren geraamd op f 41.547,75. De provincie gaf in 1855 een subsidie van f 8000; de weg is lang 13600 el. Een gedeelte van deze weg voert over Tonzel ook naar Nunspeet, maar hier is een vak onbegrind, lengte 9000 el. Het wil nog niet lukken om dit eind begrind te krijgen en daardoor is de gemeenschap tusschen Nunspeet, Epe, Deventer, Zutphen en Arnhem verbroken.

Er is een weg die van Epe op de Delle loopt. Vroeger was deze weg, als de beste op Elburg nogal gebruikt, maar thans nu er een grindweg over den Zwaluwenburg op Elburg loopt, doet hij weinig nut. De weg van Epe is nu gedeeltelijk begrind, voor zover hij tot de gemeenschap met Elburg behoort, maar vandaar op Soerel is het een zandweg. Van Epe op Heerde levert de grindweg niets belangrijks op.

In het maken en onderhouden van wegen heerscht een verschil tusschen vroeger en thans. Vroeger werden de ingezetenen door de Burgemeester opgebood om wegen te maken of te

Aanleg van een macadamweg ten tijde van John Loudon McAdam (1823). Het schilderij is van Carl Rakeman.

herstellen. Dit hield veel bezwaar in; in de tijd daartoe gekozen viel meestal in het voorjaar, wanneer de landbouw het meeste werk vorderde. Dit was nadeelig en voor de wegen en voor de landbouw. Langzamerhand is men hier van terug gekomen door deze werken aan te besteden en dit acht ik een schoone verbetering. Men moet goed betalen, dan kan men goede wegen krijgen en behouden, maar dan moeten de aannemers ook gestreng nagegaan worden, waartoe de heeren Burgemeesters en veldwachters op hunne rondan door de gemeenten de natuurlijke inspecteurs zijn.

En tot welk besluit moet nu dit overzicht leiden? Wij geloven hiertoe dat er in de laatste tijden zeer veel voor de gemeenschap der Veluwe is gedaan, dat dit reeds voordelig op de ontwikkeling van deze streek gewerkt heeft en voortdurend zal blijven werken, eene streek, die voor graan- en houtteelt van groot gewigt is voor de overige gewesten, waar reeds een schoon verband tusschen het fabriekwezen en den landbouw bestaat en waar nog plaats is voor eene tiendubbele bevolking van de tegenwoordige. Moge het de tegenwoordige en de volgende besturen niet aan de zelfden lust en ijver ontbreken, om de bestaande gemeenschap, waar noodig, te verbeteren en uit te breiden.'

Een belangrijke ontwikkeling in de verbetering van de wegen was het voorzien van de grindwegen van een laag gebroken basalt, de macadamwegen². Later weer kwam hierover een teerlaag en daarna de asfalt- en betonwegdekken.

Met dank aan Gerrit Kouwenhoven die mij het idee aan de hand heeft gedaan

NOTEN

- 1) **Schadde** = zode van veenachtige heidegrond, die gedroogd als brandstof gebruikt wordt (Van Dale Groot Woordenboek van de Nederlandse taal, 14e druk)
- 2) **Macadam** is een type zeer open wegverharding, in 1834 ontwikkeld door de Schot John McAdam (1756 - 1836). Het is opgebouwd uit drie verschillende soorten steenslag, als basis grove korrels die voor de stabiliteit zorgen. Deze korrels worden afgestrooid door het inwalsen van twee kleinere types grind. Dit type wegdek is door de vele holle ruimtes en het ontbreken van bindmiddel (teer of bitumen) erg gevoelig voor spoorvorming. Daarnaast zorgt het ontbreken van bindmiddel ervoor dat steenslag en grind makkelijk kunnen opspatten, wat zowel slecht is voor de kwaliteit van het wegdek (materiaalverlies) als voor de voertuigen die van deze wegen gebruikmaken. Om deze redenen wordt dit type wegverharding sinds de opkomst van gemotoriseerd verkeer nauwelijks meer toegepast. In verschillende landen kan men echter nog steeds macadamwegen aantreffen, met name in dunbevolkte gebieden en in ontwikkelingslanden.

BRONNEN

T. Sleurink, 'Reizen op de Veluwe', *Uit het Olde-Brouck*, januari 2001, p. 16-20.
 Mr. B.W.A.E. Sloet tot Oldhuis, 'Beknopt statistiek overzicht der wegen op de Veluwe, op den 1sten Januarij 1859', *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek*.
 Wikipedia, De Vrije Encyclopedie, <http://nl.wikipedia.org/wiki/Macadam>.

ILLUSTRATIES:

De twee foto's bij dit artikel zijn van Dianne Hamer.

Het schilderij van Lakeman: <http://curbstone.com/macadam.htm>